

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 14 (2005)

Πανεπιστήμια II

Ανομία και πελατειακά δίκτυα στα ελληνικά πανεπιστήμια: η άλωση του δημόσιου χώρου και η αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης

Αθανάσιος Ε. Γκότοβος

doi: [10.12681/sas.473](https://doi.org/10.12681/sas.473)

Copyright © 2015, Αθανάσιος Ε. Γκότοβος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκότοβος Α. Ε. (2015). Ανομία και πελατειακά δίκτυα στα ελληνικά πανεπιστήμια: η άλωση του δημόσιου χώρου και η αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 14, 33–83. <https://doi.org/10.12681/sas.473>

Ανομία και πελατειακά δίκτυα στα ελληνικά πανεπιστήμια: η άλωση του δημόσιου χώρου και η αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης

Αθανάσιος Ε. Γκότοβος*

Τα ελληνικά πανεπιστήμια είναι δημόσιοι οργανισμοί με σημαντικό βαθμό αυτοδιοίκησης και δυνατότητες αυτορρύθμισης. Ο κεντρικός έλεγχος του κράτους υπάρχει, αλλά δεν αποτρέπει τη συγκέντρωση των τριών μορφών εξουσίας –νομοθετική (εσωτερικός κανονισμός, ερμηνεία υφιστάμενης νομοθεσίας), δικαστική και εκτελεστική– σε ταυτόσημα πρόσωπα ή όργανα στο πανεπιστήμιο. Κάτω από ορισμένες συνθήκες τα περιβάλλοντα αυτά γίνονται ιδιαίτερα ευάλωτα σε μια κουλτούρα *ανομίας*, με την έννοια της συστηματικής εκτροπής της συμπεριφοράς μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας –και ειδικότερα των οργάνων της διοίκησης– από τη νομιμότητα αλλά και από βασικές αξίες της παραδοσιακής ακαδημαϊκής κοινότητας. Η εκτροπή δεν αφορά κυρίως ατομική απόκλιση ή παραβατικότητα, αλλά είναι συλλογική δράση. Η τυπική της έκφραση είναι τα δίκτυα πελατειακών σχέσεων μέσω των οποίων σημαντικό μέρος της ακαδημαϊκής δραστηριότητας (έρευνα, διδασκαλία, διοίκηση) γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης ερήμην ή και σε αντίθεση με τη βούληση του νομοθέτη. Ο θεσμοθετημένος τρόπος ανάδειξης της λειτουργίας των οργάνων της πανεπιστημιακής διοίκησης –και, ειδικότερα, η πραγμάτωσή του– σε συνδυασμό με την εισροή κοινοτικών πόρων αλλά και την απροθυμία πολλών μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας να υπερασπιστούν στην πράξη τον δημόσιο χαρακτήρα του πανεπιστημίου, είναι οι σημαντικότερες αιτίες των ανομικών φαινομένων αυτών. Το ερώτημα αν η αξιολόγηση των πανεπιστημίων θα μπορούσε να συμβάλει

---

* Καθηγητής Παιδαγωγικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

στην ανακοπή της καθοδικής πορείας και στην ενίσχυση του δημόσιου αγαθού 'Ανώτατη Εκπαίδευση' φωτίζοντας τις προβληματικές πλευρές της λειτουργίας του σημερινού πανεπιστημίου και ανοίγοντας τον δρόμο για τη διόρθωσή του, παραμένει ανοιχτό: θα εξαρτηθεί από το είδος της αξιολόγησης που η κοινότητα κάθε πανεπιστημίου θα μπορέσει πολιτικά να αντέξει και θα αποφασίσει να επιβάλει.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στην Ελλάδα η τριτοβάθμια εκπαίδευση, είτε ως δομή είτε ως κοινωνική πραγματικότητα, δεν έχει αποτελέσει ακόμη αντικείμενο συστηματικής εμπειρικής εκπαιδευτικής έρευνας. Οι λιγοστές μελέτες και έρευνες¹ που υπάρχουν για το θέμα θίγουν μεμονωμένες πλευρές του συστήματος και βασίζονται σε περιορισμένα εμπειρικά δεδομένα, όταν δεν είναι λόγος σε επίπεδο υποθέσεων. Είναι γεγονός ότι, κατά παράδοση, το ενδιαφέρον των σχετικών κλάδων των επιστημών της Αγωγής, ήταν και παραμένει εστιασμένο στην προσχολική, την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με όλα τα συναφή ενδο-εκπαιδευτικά και εξω-εκπαιδευτικά φαινόμενα: από την παιδαγωγική σχέση μέχρι την οικονομία της εκπαίδευσης και την εκπαιδευτική πολιτική. Κατά κάποιον τρόπο η τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν θεωρήθηκε τμήμα του εκπαιδευτικού οργανισμού, ώστε να απασχολήσει ειδικότερα τους ερευνητές. Ένας από τους λόγους έλλειψης ερευνητικού ενδιαφέροντος ίσως είναι ότι η τριτοβάθμια εκπαίδευση και, ειδικότερα, η πανεπιστημιακή, σε επίπεδο προδιαγραφής, είναι σε μεγάλο βαθμό αυτοδιοικούμενη και έτσι οι οποιεσδήποτε παρεμβάσεις και αλλαγές συγκεκριμένων παραμέτρων της –π.χ. εκείνων που μέσω της έρευνας θα αναδεικνύονταν ως προβληματικές– δεν μπορούν να γίνουν τόσο άμεσα, όπως θα μπορούσαν στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ενώ υπάρχει έλλειμμα εμπειρικής έρευνας για τα πανεπιστήμια, υπάρχει περίσσεια πολιτικού, δημοσιογραφικού και δοκιματικού λόγου γύρω από αυτά. Κείμενα για τα πανεπιστήμια βρίσκει κανείς στις εφημερίδες και τα περιοδικά σε κάθε εποχή, με έξαρση τις περιόδους όταν η εκάστοτε κυβέρνηση κηρύσσει την έναρξη ενός γενικευμένου διαλόγου για την Παιδεία.

Η προϊστορία του διαλόγου για την Παιδεία² δείχνει καταρχάς μια αμηχανία της πολιτείας σχετικά με τις αναγκαίες, σύμφωνα πάντοτε με το εκάστοτε κυβερνητικό πρόγραμμα παιδείας, προσαρμογές που πρέπει να γίνουν στο σύστημα. Μια δεύτερη όμως ανάγνωση των πρωτοβουλιών για διάλογο αφήνει να διαφανεί ένα βαθύτερο πολιτικό κίνητρο. Με το σύνθημα ότι η

Παιδεία είναι εθνική υπόθεση, η κοινωνία και οι πολιτικές παρατάξεις καλούνται να συμμετάσχουν σε μια διαβούλευση για θέματα παιδείας, έτσι ώστε να νομιμοποιηθούν συγκεκριμένες κατευθύνσεις εκπαιδευτικής πολιτικής του ισχυρότερου εταίρου στο διάλογο, δηλαδή του κυβερνητικού εταίρου ο οποίος έχει τον έλεγχο της συγκρότησης επιτροπών και του προσδιορισμού των όρων για τη λειτουργία τους, με άλλα λόγια τον έλεγχο της διαδικασίας του διαλόγου. Ειδικά όταν ο δημόσιος διάλογος για την Παιδεία ξεκινά εφόσον έχουν προηγηθεί μέτρα εκπαιδευτικής πολιτικής, η διαδικασία του διαλόγου κινδυνεύει να λειτουργεί απλά ως νομιμοποιητική τελετουργία.³

Οι σκέψεις που εκτίθενται στο παρόν κείμενο είναι ενδιάμεσα αποτελέσματα συγκεκριμένης εμπειρικής έρευνας για την ανομία⁴ στον χώρο της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Τα εμπειρικά δεδομένα πάνω στα οποία στηρίζονται αυτές οι υποθέσεις και τα μέχρι στιγμής συμπεράσματα της έρευνας είναι ακόμη σκόρπια και προέρχονται από μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας στην Ελλάδα που εργάζονται ή έχουν εργαστεί σε διαφορετικά πανεπιστήμια –ορισμένα μάλιστα από αυτά έχουν υπηρετήσει και σε κεντρικές διοικητικές θέσεις των ιδρυμάτων τους. Η εμπειρία τέτοιων ανθρώπων είναι πολύ σημαντική για έναν ερευνητή ο οποίος μπορεί μεν να είναι ο ίδιος μέλος της κοινότητας και να βιώνει άμεσα ορισμένες από τις επιπτώσεις της ακαδημαϊκής ανομίας, αλλά δεν είναι σε θέση να βιώσει αυθεντικά τα κίνητρα των προσώπων που εκδηλώνουν, παρακολουθούν και χειρίζονται ανομικές συμπεριφορές στα πανεπιστήμια. Τα δεδομένα στα οποία βασίζεται η παρούσα ανάλυση είναι ποιοτικού τύπου⁵ και αποκτήθηκαν μέσω αφηγήσεων των μετεχόντων στην έρευνα μελών της ευρύτερης πανεπιστημιακής κοινότητας στο πλαίσιο ατομικών συνεντεύξεων εστιασμένων στην προσωπική τους εμπειρία από τη συμμετοχή στην πανεπιστημιακή ζωή.⁶ Ο αναγνώστης, συνεπώς, θα πρέπει να διαβάσει το κείμενο που ακολουθεί από τη σκοπιά ενός ακόμα –όχι– επιβεβαιωμένου με ‘σκληρά’ στοιχεία (π.χ. κατανομές οικονομικών μεγεθών) σεναρίου για την πανεπιστημιακή πραγματικότητα. Με τη λέξη ‘σενάριο’ εννοούμε εδώ μια θεωρητική κατασκευή, δηλαδή ένα σύστημα κατηγοριών και σχέσεων με τη βοήθεια του οποίου μπορεί να περιγραφεί και να ερμηνευθεί –με άλλα λόγια να κατανοηθεί πλήρως– η πραγματικότητα στα ελληνικά πανεπιστήμια. Επειδή, όμως, κάθε πανεπιστήμιο έχει την ιστορική και παροντική του ιδιαιτερότητα, τόσο όσο ως δομή όσο και ως καθημερινή πράξη, δεν είναι εφικτό χωρίς επαρκή εμπειρικά δεδομένα να ισχυριστεί κανείς βέβαια ότι το παραπάνω σενάριο ταιριάζει σε όλα τα σημερινά ελληνικά πανεπιστήμια και σε όλες τις εκδηλώσεις κοινωνικής

αλληλεπίδρασης εντός των συγκεκριμένων οργανισμών. Η εμβέλεια του σεναρίου και το εύρος των φαινομένων της πανεπιστημιακής ζωής τα οποία αυτό αφορά παραμένουν ανοιχτά ερωτήματα τα οποία μπορούν να απαντηθούν μόνο μέσω μιας διευρυμένης εμπειρικής έρευνας στην οποία, εκτός από τα ποιοτικά, αξιοποιούνται και ποσοτικά δεδομένα.⁷ Η παρατήρηση αυτή αφορά τόσο εκείνους που υιοθετώντας το εν λόγω σενάριο θα μπουν στον πειρασμό να γενικεύσουν, όσο και εκείνους που θα μπουν στον πειρασμό να το αποκρούσουν ως δείγμα αόριστου καταγγελτικού λόγου για όσα συμβαίνουν σήμερα στα ΑΕΙ. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι δείγματα των ανομικών συμπεριφορών που περιέχει το συγκεκριμένο σενάριο λαμβάνουν χώρα σε ορισμένα πανεπιστήμια. Αυτό που –με την επιστημονική έννοια– δεν γνωρίζουμε ακόμη είναι κατά πόσο πρόκειται για μεμονωμένα φαινόμενα ή για αναμενόμενα και γενικευμένα, σχεδόν καθημερινά, προϊόντα μιας λογικής που διέπει πλέον τη λειτουργία των οργανισμών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

1. Κανόνες, ρόλοι και πρόσωπα: ‘Ο νόμος είστε εσείς, κύριε πρύτανη!’

Πρώην πρύτανης ελληνικού πανεπιστημίου –επιστήμονας αναγνωρισμένος με διεθνείς διακρίσεις και μη-ευλύγιστος σε θέματα ακαδημαϊκής ηθικής– στο πλαίσιο μιας από τις συνεντεύξεις για το παρόν και το μέλλον των ελληνικών πανεπιστημίων μου αφηγήθηκε ένα επεισόδιο χαρακτηριστικό του πώς αντιλαμβάνονται τα αρμόδια για την τήρηση του νόμου πανεπιστημιακά όργανα την εφαρμογή της αρχής της νομιμότητας στα ΑΕΙ. Το επεισόδιο έλαβε χώρα κατά την προηγούμενη δεκαετία και ίσως τώρα με την επέκταση και την κυριαρχία της ανομικής συνείδησης στον χώρο να φαίνεται παράδοξη η αναφορά σε αυτό, μπροστά στα όσα φημολογείται ότι συμβαίνουν σήμερα.⁸ Μέλος του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού που μόλις είχε εκλεγεί στην επόμενη βαθμίδα ζήτησε από τον πρύτανη να μεταφέρει προσωπικά τον σχετικό φάκελο στην αρμόδια υπηρεσία του υπουργείου Παιδείας, αντί αυτό να γίνει, όπως προβλέπεται, μέσω της υπηρεσιακής οδού, δηλαδή από τις υπηρεσίες του πανεπιστημίου. Ο πρύτανης –που ήταν πρύτανης μιας θητείας, χωρίς προηγούμενη εμπειρία με πρυτανικό ή παράπλευρο αντιπρυτανικό ρόλο– ρώτησε τότε το αρμόδιο συμβουλευτικό όργανο, κατά τεκμήριο ικανό υπάλληλο με μακρά θητεία και πλούσια εμπειρία στη θέση αυτή, αν κάτι τέτοιο θα μπορούσε να γίνει, δηλαδή αν η διακίνηση υπηρεσιακών εγγράφων από τον ενδιαφερόμενο είναι συμβατή με τον νόμο.

Η απάντηση που πήρε από τον υφιστάμενό του ήταν αφοπλιστική: *‘κυρία πρύτανη, ο νόμος είστε εσείς!’*.

Ποιο είναι το βαθύτερο μήνυμα μιας τέτοιας αντίληψης, η οποία μάλιστα προέρχεται από το πρόσωπο που, λόγω της ιδιότητάς του, είναι ταγμένο να υπηρετεί τη νομιμότητα, να φροντίζει, δηλαδή, να ελέγχονται οι αποφάσεις των διοικητικών οργάνων του πανεπιστημίου ως προς το αν είναι συμβατές ή όχι με την κείμενη νομοθεσία; Προφανώς ο εν λόγω υπάλληλος γνώριζε ότι υπηρεσιακά έγγραφα διακινούνται μέσω της προβλεπόμενης υπηρεσιακής οδού, άρα η απάντησή του δεν αποτελούσε έκφραση αμφιβολίας σχετικά με τη σαφήνεια των κανόνων του παιχνιδιού. Ούτε, πάλι, θα μπορούσε καταρχήν να ερμηνευθεί ως απόπειρα παραπλάνησης και παγίδευσης της πρυτανικής αρχής, ώστε να προκύψει αργότερα το πλεονέκτημα του εκβιασμού. Η πιο πιθανή ερμηνεία για το μήνυμα που εξέπεμπε η απάντηση αυτή είναι η ακόλουθη: *η βούληση του πρύτανη είναι η κυρίαρχη βούληση στο πανεπιστήμιο και είναι ισοδύναμη με τον νόμο*. Μπορεί μεν να υπάρχουν κανόνες, δηλαδή η βούληση του νομοθέτη σε μορφή κειμένου, αλλά τόσο η ερμηνεία όσο και η εφαρμογή τους υπόκεινται στη βούληση του πρύτανη. Η σχέση της βούλησης της πρυτανικής αρχής με τη βούληση του νομοθέτη, δηλαδή με τους κανόνες δικαίου οι οποίοι οφείλουν να (και υποτίθεται ότι) ρυθμίζουν τη συμπεριφορά όσων δρουν με τις προβλεπόμενες συγκεκριμένες ιδιότητες εντός του κοινωνικού υποσυστήματος ‘πανεπιστήμιο’, μπορεί να μελετηθεί ως προς τις εξής διαστάσεις:

(α) Το πλαίσιο επιβάλλει συμπεριφορές, στάσεις και πρακτικές προς τις οποίες ευθυγραμμίζεται η βούληση του πανεπιστημιακού οργάνου.

(β) Το κανονιστικό πλαίσιο (εκπαιδευτική νομοθεσία, εσωτερικός κανονισμός) αφήνει περιοχές για ρύθμιση με πρωτοβουλία του (ατομικού ή συλλογικού) διοικητικού οργάνου.

(γ) Το κανονιστικό πλαίσιο επιβάλλει συγκεκριμένες συμπεριφορές, στάσεις και πρακτικές, αλλά η βούληση του οργάνου που ασκεί πανεπιστημιακή διοίκηση δεν ευθυγραμμίζεται με αυτές.

Στην πρώτη περίπτωση, υπάρχει μια συνέχεια ανάμεσα στο κράτος και το πανεπιστήμιο, με την έννοια ότι τα πρόσωπα που υποδύονται τους ρόλους από τους οποίους συγκροτείται το σύστημα ‘πανεπιστήμιο’ –και ειδικότερα: πανεπιστημιακή διοίκηση– είτε μέσω εσωτερικών είτε μέσω εξωτερικών, είτε μέσω και των δύο μορφών κινήτρων, αναστέλλουν κατά την ατομική ή συλλογική τους δράση τυχόν αποκλίνουσες βουλήσεις και προσαρμόζονται

στη νομοθετημένη (κείμενη) κρατική βούληση, αναγνωρίζοντας σε αυτήν προτεραιότητα.

Στη δεύτερη περίπτωση, ο ίδιος ο νομοθέτης αφήνει σε επιμέρους θέματα περιθώρια να εκφραστεί ρυθμιστική δράση ατομικών ή συλλογικών οργάνων. Τούτο δεν αίρει την ισχύ των εξωτερικά θεσπισμένων κανόνων, ούτε την υποχρέωση προσαρμογής των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας τόσο στη βούληση του κοινού νομοθέτη, όσο και στη βούληση του πανεπιστημιακού νομοθέτη (π.χ. Σύγκλητος).

Στην τρίτη περίπτωση, η εσωτερική βούληση κάμπει τη βούληση του νομοθέτη, είτε προς την καινοτομική πλευρά –με την έννοια της υπέρβασης– είτε προς την αντιδραστική πλευρά, με την έννοια της παλινδρόμησης σε παλαιότερες μορφές φεουδαλικής ή ημι-φεουδαλικής διοίκησης, στις οποίες κυρίαρχη πρακτική είναι το ‘ρουσφέτι’ προς τους ημέτερους και το ‘καψόνι’ προς τους έτερους. Εννοείται ότι τις περισσότερες φορές, τόσο το *ρουσφέτι* όσο και το *καψόνι* περιβάλλονται με επένδυση νομιμοφάνειας, δηλαδή νομιμοποιούνται με διοικητικές αποφάσεις μονομελών ή πολυμελών διοικητικών οργάνων. Αυτή η δραστηριότητα –το να παρουσιάζει, δηλαδή, κανείς τις αποκλίσεις ως εφαρμογή κανόνων– είναι δραστηριότητα στην οποία διατρέπουν όσοι είναι εισηγητές στα όργανα διοίκησης του ιδρύματος⁹ και, ειδικότερα, όσοι αναλαμβάνουν να τεκμηριώσουν από νομικής πλευράς τις ενέργειες της διοίκησης.

Μια από τις πτυχές της δραστηριότητας των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας –και ιδιαίτερα των μελών του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού– στην οποία δεν έχει δοθεί ακόμη η δέουσα προσοχή, έχει πολύ λίγη άμεση σχέση με τη διδασκαλία και την έρευνα, αλλά σχετίζεται στενά με τη διαμόρφωση του πλαισίου μέσα στο οποίο θα συντελεστεί η διδασκαλία και η έρευνα, πέρα των ήδη διαμορφωμένων κανόνων λειτουργίας για τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας (νομικό καθεστώς). Τα μέλη του διδακτικού προσωπικού αλλά και τα μέλη του υπόλοιπου διοικητικού προσωπικού, συμπεριλαμβανομένων και των φοιτητών, συμμετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων, δηλαδή παράγουν αποφάσεις οι οποίες είτε αφορούν τρίτους είτε τους ίδιους είτε και τις δύο πλευρές. Ως μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας είναι κανείς ταυτόχρονα ενεργό υποκείμενο που συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων, αλλά και αντικείμενο ρύθμισης μέσω των αποφάσεων τρίτων. Οι τρίτοι αυτοί είναι μέλη της κοινότητας, την ίδια στιγμή όμως κατέχουν θέσεις μέσω των οποίων γίνονται φορείς συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων (‘έξουσίας’). Σε γενικές γραμμές ο νομοθέτης ορίζει τα κρι-

τήρια και τις ειδικές προϋποθέσεις καθώς και το πνεύμα τόσο της μίας όσο και της άλλης διαδικασίας. Ο νομοθέτης υποθέτει κατά κάποιον τρόπο άτομα ελεύθερα από εξαρτήσεις που, ως μέλη οργάνων, εκφράζουν με γνήσιο τρόπο τη γνώμη τους για μια σειρά από θέματα, ξεκινώντας από την παραδοχή ότι τα υποκείμενα έχουν πεποίθηση επί της ουσίας της υπόθεσης, την οποία και εκφράζουν χωρίς να λαμβάνουν υπόψη σκοπιμότητες.¹⁰ Το πρόσωπο όμως που φαντάζεται ο νομοθέτης είναι ο *ιδεατός μετέχων* διότι, στην πραγματικότητα, οι μετέχοντες ενδέχεται να συναρτούν το ίδιο το γεγονός της έκφρασης γνώμης αλλά και το περιεχόμενο της γνώμης τους με μια σειρά από παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την πιθανή αντίδραση τρίτων (π.χ. άλλων μελών ΔΕΠ, διοικητικών οργάνων, συναδέλφων) σε αυτήν. Τα φαινόμενα σιωπής¹¹ των μελών ΔΕΠ χαμηλότερων βαθμίδων σε συνεδριάσεις συλλογικών οργάνων ή της ευθυγράμμισης προς μια συγκεκριμένη άποψη με την οποία εσωτερικά διαφωνούν, δείχνουν καθαρά ότι, όταν τα μέλη του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού τοποθετούνται και εκφράζονται θεσμικά, είναι πιθανόν να εξαρτούν την έκφραση γνώμης από εντελώς διαφορετικά πράγματα σε σύγκριση με εκείνα που είχε φανταστεί ο νομοθέτης. Η τοποθέτηση και η ψήφος γίνονται *εμπόρευμα* με το οποίο προωθούνται σχέδια ή 'επενδύσεις'. Ορισμένες από αυτές μπορεί να είναι:

(α) Προετοιμασία της εξέλιξης στην επόμενη βαθμίδα μέσω της καλλιέργειας συμπεριφορών και στάσεων υποταγής, όταν μελλοντικοί εκλέκτορες αφήνουν να εννοηθεί ή και διαμηνύουν ρητά ότι η στάση τους δεν θα εξαρτηθεί από τα κριτήρια που έχει θεσπίσει ο νομοθέτης, αλλά από την πολιτική ορθή συμπεριφορά του μέλους.¹²

(β) Το φλερτ με ερευνητικά προγράμματα, όταν η έγκρισή τους εξαρτάται από αποφάσεις τρίτων οι οποίοι δεν έχουν μεν αρμοδιότητα ή ικανότητα να εξετάσουν το περιεχόμενο, αλλά έχουν δικαίωμα υπογραφής για τη γραφειοκρατική προώθηση του αιτήματος¹³ και διαθέτουν πολιτικό κεφάλαιο¹⁴ για να κρίνουν την έκβαση του αιτήματος. Η βούληση του διαμεσολαβητή συμπαράσχει τη συμπεριφορά –άρα και τη φαινόμενη βούληση– του χαμηλότερου στην ιεραρχία προς τη σωστή κατεύθυνση.

(γ) Ασυλία και ατιμωρησία. Τα 'αγαθά' αυτά μπορεί κανείς να τα εξασφαλίσει, όταν ευθυγραμμίσει τη συμπεριφορά του είτε στη βούληση του οργάνου που από τον νόμο έχει ελεγκτικές αρμοδιότητες, είτε στη βούληση του προσώπου από το οποίο είναι εξαρτημένο το παραπάνω όργανο. Ανάγκη ασυλίας έχουν κατά κανόνα όσοι επιλέγουν να λείπουν συστηματικά από τον χώρο του πανεπιστημίου, να παραμελούν τις υποχρεώσεις τους ή να προβαί-

νουν σε μη-σύννομες πράξεις. Τα ελέγχοντα όργανα αφήνουν να φανεί ή δηλώνουν ρητά ποια θα ήταν η πολιτικά ορθή στάση του 'αιτούντος άσυλο', και έτσι δίνουν μια εικόνα του ανταλλάγματος με το οποίο θα εξαγοραστεί η ατιμωρησία και η απαλλαγή από το 'καψόνι'. Η ίδια όμως η δυνατότητα ενός 'καθεστώτος' να κατασκευάζει με τεχνητό τρόπο ενόχους, δημιουργεί για το τυπικό μέλος της κοινότητας –που δεν είναι κατ' ανάγκη ανομικό υποκειμένο– ένα κίνητρο για την αναζήτηση προστασίας από την αυθαιρεσία του καθεστώτος μέσω της συμμόρφωσης στην καθεστωτική βούληση. Συλλογιζόμενο το ενδεχόμενο κόστος, το άτομο 'κάθεται στ' αυγά του' και αποφεύγει τα 'μπλεξίματα'.

Επιρρεπείς σε δικτύωση, τότε, δεν είναι μόνον οι φιλόδοξοι επιστήμονες οι οποίοι επιχειρούν να αυξήσουν ορισμένες μορφές κεφαλαίου (π.χ. εξοπλισμοί εργαστηρίων) μέσα σε ένα σύστημα προσωποκεντρικής κατανομής πόρων, όπου η διάθεση γίνεται με κριτήριο την εγγύτητα του προσώπου προς τη διαθέτущα αρχή, αλλά κυρίως οι επιστημονικά ανεπαρκείς και πρόθυμοι να υπηρετήσουν ένα καθεστώς συμφερόντων παραβάτες των κανόνων, όπως επίσης οι κυνηγοί επιδοτήσεων μέσω ερευνητικών, αναπτυξιακών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων καθώς και κάθε δειλός πανεπιστημιακός δάσκαλος που είναι έτοιμος να ενδώσει σε πιέσεις και αποφεύγει να παίρνει ρίσκα προκειμένου να προασπίσει το λειτούργημά του. Κάτω από ορισμένες συνθήκες αναδύεται μέσα από τη δυναμική αυτή ένα σύστημα συσχετιζόμενων προσώπων των οποίων τα συμφέροντα, οι στρατηγικές και οι πρακτικές συγκλίνουν. Το σύστημα αυτό ονομάζουμε προς το παρόν 'δίκτυο', δίνοντας έτσι έμφαση στον εργαλειικό του χαρακτήρα αλλά και στο γεγονός της αμοιβαίας διασύνδεσης και εξυπηρέτησης των μελών του. Το δίκτυο δεν έχει κατ' ανάγκη σχέση με τον πραγματικό ιδεολογικό προσανατολισμό των μετεχόντων σε αυτό, στον βαθμό που ένας τέτοιος προσανατολισμός (αν, βεβαίως, υπάρχει) δεν λειτουργεί αποτρεπτικά ως προς το αίτημα (το συμφέρον) του μέλους. Τα εργαλεία αυτά φαίνονται πολιτικά ετερόκλητα, επειδή σε νομιναλιστικό επίπεδο τα μέλη που συγκροτούν το δίκτυο δηλώνουν ή διαδίδουν ότι ανήκουν σε διακριτούς πολιτικούς χώρους.¹⁵ Στην πραγματικότητα, τα δίκτυα δεν είναι ετερόκλητα. Υπάρχει μια κοινή ιδεολογία που συνδέει όλα τα μέλη η οποία, σε γενικές γραμμές, είναι η εξής: συσσώρευση κεφαλαίου, κυρίως οικονομικού και πολιτικού, και αξιοποίησή του στα πλαίσια της προσωπικής ανέλιξης, αναγνώρισης και κυριαρχίας. Αξία για τα μέλη αυτά αποτελεί η διεύρυνση της επιρροής και, σε τελική ανάλυση, ο έλεγχος ενός συγκεκριμένου χώρου και των πόρων με τους οποίους αυτός

συνδέεται. Είναι μια στρατηγική εμπέδωσης και διεύρυνσης της ισχύος, χωρίς να διαφαίνεται κάποιος ευρύτερος πολιτικός στόχος. Η ρητορική μέσω της οποίας επιχειρείται να νομιμοποιηθεί ο έλεγχος ανήκει συνήθως στο ‘αριστερό’ λεξιλόγιο της ‘συλλογικότητας’ και είναι πλήρως αποκομμένη από την πράξη.

2. Μορφές κεφαλαίου στα πανεπιστήμια

Ο όρος *κεφάλαιο* έχει εισαχθεί στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης κυρίως μέσα από το έργο του γάλλου κοινωνιολόγου Pierre Bourdieu.¹⁶ Στις θεωρίες των οργανισμών,¹⁷ συμπεριλαμβανομένων των εκπαιδευτικών οργανισμών,¹⁸ γίνεται επίσης λόγος για κεφάλαιο, αν και πιο συνηθισμένος όρος εκεί είναι η λέξη ‘πόροι’. Στην περίπτωση που περιγράφουμε, ο όρος ‘κεφάλαιο’ είναι προτιμότερος, επειδή παραπέμπει στην *ανταλλακτική αξία* ενός αγαθού και έτσι σε μια αντίστοιχη *αγορά* όπου ο κάτοχος του αγαθού το καταθέτει ανάλογα με τις περιστάσεις. Η περιγραφή των μορφών κεφαλαίου γίνεται από τη σκοπιά του μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας, συνεπώς έχει υποκειμενικό χαρακτήρα. Στον βαθμό όμως που τα μέλη της κοινότητας συμπίπτουν στον ορισμό ενός συμβόλου (π.χ. χρήμα, φήμη, τίτλος, ισχύς) *ως κεφαλαίου*, οι μορφές κεφαλαίου δεν είναι ούτε εντελώς υποκειμενικές ούτε άπειρες. Γίνονται διϋποκειμενικές και είναι πεπερασμένες, δηλαδή είναι εκείνες που συγκεντρώνουν τη συναίνεση των μελών της κοινότητας. Η ορμή ή το κίνητρο για τη δημιουργία ευκαιριών πρόσβασης του μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας στις συγκεκριμένες μορφές κεφαλαίου ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι κατεστημένες μορφές κεφαλαίου στην κοινωνία έχουν δημιουργήσει και αντίστοιχες ροπές για την απόκτηση και τη συσσώρευσή τους. Οι βασικές μορφές κεφαλαίου για τις οποίες θα γίνει λόγος στο παρόν κείμενο είναι αυτές με τις οποίες σχετίζεται άμεσα η δημιουργία και διατήρηση των δικτύων πελατειακών σχέσεων στα πανεπιστήμια.¹⁹ Δεν είναι οι μόνες, ούτε ίσως οι πιο σημαντικές από τη σκοπιά της επιστήμης. Κάτω από τις σημερινές πάντως συνθήκες, μορφές κεφαλαίου όπως π.χ. η κατάρτιση του ατόμου και η ικανότητά του να παραγάγει πρωτότυπη γνώση, δεν σχετίζονται *κατ’ ανάγκην* –και *κατά κανόνα* δεν σχετίζονται καθόλου– με τη δημιουργία δικτύων. Έτσι, σπάνια θα βρει κανείς στον πυρήνα ενός δικτύου πρόσωπα που διακρίνονται για την επιστημονική τους δεινότητα και τη διεθνή τους αναγνώριση, ιδιότητες άλλωστε που για να καλλιεργηθούν και να διαμορφωθούν απαιτείται πολύς χρόνος και αφοσίω-

ση στην έρευνα. Κατά κανόνα, επίσης, οι δημιουργοί και συντηρητές των πελατειακών δικτύων στα πανεπιστήμια, διαθέτουν πολύ χρόνο για την αξιολόγηση πληροφοριών που δέχονται, για την καλλιέργεια σχέσεων, τον σχεδιασμό διανομών και την αντιμετώπιση των αντικαθεστωτικών. Οι πέντε μορφές κεφαλαίου που θα μας απασχολήσουν στο παρόν κείμενο συνδέονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, συγκροτώντας ένα σύστημα άσκησης επιρροής και διαμόρφωσης της συμπεριφοράς μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες:

*α) Οικονομικό κεφάλαιο*²⁰

Πρόκειται για την κλασική μορφή κεφαλαίου στην εποχή μας, η οποία στην περίπτωση που περιγράφουμε παραπέμπει κυρίως σε πρόσθετο εισόδημα του μέλους της κοινότητας, το οποίο αποκτάται μέσω συγκεκριμένης διανομής πόρων –σύννομης ή έκνομης– ως αποτέλεσμα της λειτουργίας του δικτύου. Δεν υπάρχουν προς το παρόν συστηματικά εμπειρικά δεδομένα με βάση τα οποία να μπορεί κανείς να διατυπώσει τεκμηριωμένους ισχυρισμούς για τις μεθόδους πρόσβασης μελών της κοινότητας σε οικονομικούς πόρους. Η παρατήρηση αυτή αφορά κυρίως τους αόρατους πόρους που ενδέχεται να καταλήγουν στην κατοχή συγκεκριμένων ατόμων. Οι υπόλοιποι φανεροί οικονομικοί πόροι που διακινούνται μέσα στα πανεπιστήμια ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας, είναι καταγεγραμμένοι στα πλαίσια της οικονομικής γραφειοκρατίας του οργανισμού και η γνωστοποίησή τους έχει σχέση με την εφαρμογή της αρχής της διαφάνειας. Σκόρπια εμπειρικά δεδομένα που διαθέτουμε δείχνουν, πάντως, ότι τα πρόσωπα που συγκροτούν το δίκτυο αποκτούν σημαντικά εισοδήματα, πολύ υψηλότερα από αυτά που αποκτούν μέλη της κοινότητας που δεν ανήκουν στο δίκτυο.²¹

β) Εξοπλιστικό κεφάλαιο

Ουσιαστικά πρόκειται για προέκταση της πρώτης μορφής κεφαλαίου, με τη διαφορά ότι οι οικονομικοί πόροι που διατίθενται στη δεύτερη περίπτωση δεν μπορούν να μεταφραστούν στον γενικό οικονομικό κώδικα και να συνδεθούν με τον ιδιωτικό βίο των μελών του δικτύου.²² Ο εξοπλισμός γραφείων, κέντρων και εργαστηρίων συνδέεται πολύ περισσότερο με τη βελτίωση των συνθηκών παραγωγής υπηρεσιών όπως η διδασκαλία και η έρευνα, δηλαδή με μορφές κεφαλαίου οι οποίες κατά κανόνα δεν σχετίζονται ιδιαίτερα με τη δημιουργία και τη συντήρηση του δικτύου. Αυτή η μορφή κεφα-

λαίου αφορά κατά βάση όλα τα μέλη ΔΕΠ, κυρίως όμως εκείνες τις ειδικότητες όπου η έρευνα και γενικά η ακαδημαϊκή δραστηριότητα συνδέεται στενά με εξοπλισμούς (π.χ. ιατρική, φυσική, χημεία, πληροφορική, επιστήμες τεχνολογίας, κ.ά.)

γ) *Ανθρώπινο κεφάλαιο*

Τόσο η έρευνα, όσο και η διδασκαλία –πολύ περισσότερο άλλες, επικουρικές προς τις δύο προηγούμενες, ακαδημαϊκές δραστηριότητες– προϋποθέτουν εκπαιδευμένο τεχνικό, διοικητικό και ερευνητικό προσωπικό το οποίο θεωρητικά διατίθεται σε συγκεκριμένη ακαδημαϊκή μονάδα –εργαστήριο, κέντρο, τομέα, τμήμα– και όχι σε συγκεκριμένο πρόσωπο (καθηγητή): στην πράξη, όμως, επικουρεί την έρευνα, τη διδασκαλία και λοιπές δραστηριότητες συγκεκριμένου (ή συγκεκριμένων) μέλους (ή μελών) του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού. Με την έννοια αυτή το *ανθρώπινο κεφάλαιο* μπορεί να αναφέρεται στην πρόσληψη και διάθεση βοηθητικού, τεχνικού και διοικητικού προσωπικού, αλλά και στην πρόσληψη και διάθεση διδασκόντων ή και νέων μελών ΔΕΠ. Η τοποθέτηση π.χ. ατόμων που έχουν προσληφθεί τα τελευταία χρόνια στα πανεπιστήμια με συμβάσεις αορίστου χρόνου σε συγκεκριμένες ακαδημαϊκές μονάδες, η διανομή θέσεων για την πρόσληψη διδασκόντων με το ΠΔ 407/80 και η διανομή θέσεων μελών ΔΕΠ στους Τομείς και τα Τμήματα γίνονται από όργανα (Πρυτανικό Συμβούλιο, Σύγκλητος) τα οποία είτε περιλαμβάνονται αυτούσια στο πελατειακό δίκτυο, είτε ευθυγραμμίζονται με αυτό. Όταν συμβαίνει αυτό, το δίκτυο είναι σε θέση να ελέγχει την κατανομή μέρους του ανθρώπινου κεφαλαίου στις διάφορες ακαδημαϊκές μονάδες και κατ' ουσίαν σε συγκεκριμένους 'ημέτερους'. Μια ειδική μορφή ανθρώπινου κεφαλαίου είναι η περίπτωση της δημιουργίας και διανομής θέσεων εργασίας μέσω ερευνητικών και άλλων προγραμμάτων και της απορρόφησης στις εν λόγω θέσεις προσώπων με βιολογική, πολιτική, κοινωνική ή άλλη σχέση συγγένειας ή συνάφειας με κάποιο μέλος του δικτύου. Σε ορισμένα πανεπιστήμια αρκεί λ.χ. μια απλή στατιστική προσώπων για να διακρίνει κανείς τα αποτελέσματα της λειτουργίας ενός μηχανισμού προώθησης 'ημετέρων' σε θέσεις εργασίας.

δ) *Πολιτικό κεφάλαιο*

Το πολιτικό κεφάλαιο αφορά τη δυνατότητα κάποιου προσώπου να επηρεάζει στάσεις, συμπεριφορές και αποφάσεις τρίτων,²³ κυρίως εκείνες που

συνδέονται στενά με τη δημιουργία πλειοψηφιών και γενικότερα με τη λήψη αποφάσεων στα πλαίσια πολυπρόσωπων οργάνων. Ο επικαθορισμός των αποφάσεων τρίτων σχετίζεται με συγκεκριμένες αποφάσεις οργάνων οι οποίες είναι συμβατές με την προώθηση των συμφερόντων τα οποία υπηρετεί το δίκτυο. Ο επηρεασμός της βούλησης τρίτων εκ μέρους ενός προσώπου που είναι μέλος του δικτύου μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους και δεν είναι πάντοτε αποτέλεσμα άσκησης πιέσεων. Σε αρκετές περιπτώσεις ο τρίτος είναι έτοιμος να εκχωρήσει τη βούλησή του στο μέλος του δικτύου, αρκεί να υπάρξει μια συμφωνία κυρίων σε ό,τι αφορά συγκεκριμένες ελευθερίες που θα του χορηγηθούν σε αντάλλαγμα, π.χ. ελευθερία να εμφανίζεται στο γραφείο του πολύ αραιά, να λείπει χωρίς άδεια, να περιορίζει τις ώρες διδασκαλίας, να διατηρεί ανάρμοστες σχέσεις με φοιτητές χωρίς τον κίνδυνο της διαπόμπευσης, να οικειοποιείται χώρους και εξοπλισμούς, κ.ά. Με αυτήν την έννοια η συσσώρευση πολιτικού κεφαλαίου εκ μέρους ενός δραστήριου μέλους του δικτύου σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται σχετικά εύκολα, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πανεπιστημιακά όργανα με διαμορφωμένες πλειοψηφίες για αποφάσεις που πρόκειται να ληφθούν και που είναι ήδη γνωστές πολύ πριν από τη συνεδρίαση του αρμόδιου οργάνου. Το ενδιαφέρον στην υπόθεση είναι ότι η εκτροπή αυτή από το πνεύμα της δημοκρατίας αποκαλείται 'δημοκρατικές διαδικασίες', ενώ η κατ'εγγυία της ως φάρσας μπορεί να κοστίζει στον καταγγέλλοντα την εκτόξευση αιτιάσεων για αντιδημοκρατική νοοτροπία.²⁴ Το πολιτικό κεφάλαιο είναι πολύ σημαντικό για τη δημιουργία και την αναπαραγωγή του δικτύου, γι' αυτό και υπάρχει μια διαρκής ενασχόληση με τις ισορροπίες και τους συσχετισμούς εκ μέρους των εκάστοτε τοπικών διαχειριστών των συμφερόντων του δικτύου. Είναι τελικά αυτή η μορφή κεφαλαίου που παράγει *παρωδίες δημοκρατίας* σε διαδοχικά πανεπιστημιακά όργανα, όταν το δίκτυο έχει κατορθώσει να καθορίσει τη σύνθεση των μελών των οργάνων διοίκησης και, συνεπώς, να ελέγξει το αποτέλεσμα κάθε συνεδριάσής τους. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή οι συνεδριάσεις είναι τελετουργικές συνάξεις, αντί να είναι χώροι διάλογου για τη διατύπωση ανεξάρτητων γνώμων και τη διαμόρφωση μιας κοινής συνισταμένης ή, έστω, μιας πλειοψηφικής άποψης.

ε) *Ακαδημαϊκό κεφάλαιο*

Ειδικά σε ό,τι αφορά τα μέλη του ΔΕΠ, το ακαδημαϊκό κεφάλαιο αφορά τη *θέση* του μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας μέσα σε ένα ιεραρχικό σύστημα βαθμίδων και την επακόλουθη αναγνώριση που προκύπτει για τον

κάτοχο της θέσης αυτής. Ακόμη και σήμερα, στα ελληνικά πανεπιστήμια, οι τίτλοι φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο και να συνεχίζουν να έχουν κάποια αξία. Αυτό δεν οφείλεται τόσο στη διαφορά των οικονομικών απολαβών από βαθμίδα σε βαθμίδα, όσο σε τρία άλλα πράγματα. Πρώτον, στον ακόμη εν ισχύ μύθο που συνδέει τις υψηλές βαθμίδες με ιδιαίτερα σημαντικές επιστημονικές γνώσεις και διεθνή αναγνώριση. Δεύτερον, στην ανεξαρτησία που έχει κανείς ως καθηγητής, όταν δεν είναι αναγκασμένος μέσα σε ένα προβληματικό πανεπιστήμιο να σκέφτεται διαρκώς τι μπορεί να σημαίνει η ανεξαρτησία της γνώμης του για την εξέλιξη του στην επόμενη βαθμίδα. Τρίτον, η βαθμίδα στην οποία ανήκει κανείς συνδέεται στενά με δυνατότητες ανέλιξης στην ίδια την ιεραρχία του δικτύου στον βαθμό που τα ανώτατα κλιμάκια του δικτύου συμπίπτουν με θεσμικά όργανα διοίκησης του πανεπιστημίου και η εκλογή στα όργανα αυτά προϋποθέτει ότι ο υποψήφιος κατέχει υψηλή βαθμίδα. Ιδιαίτερη μορφή διαχείρισης ακαδημαϊκού κεφαλαίου, σε συνδυασμό και με το ανθρώπινο κεφάλαιο, είναι η διανομή ακαδημαϊκών ιδιοτήτων όχι σε μέλη ΔΕΠ, αλλά σε πρόσωπα που σχετίζονται με συγγενικό, ιδεολογικό, πολιτικό, κοινωνικό, φιλικό ή άλλον δεσμό με μέλος ή μέλη του δικτύου. Τέτοιες περιπτώσεις είναι λ. χ. η χορήγηση ιδιοτήτων όπως 'φοιτητής μετά από κατατακτήριες εξετάσεις', 'φοιτητής από μετεγγραφή' 'μεταπτυχιακός φοιτητής', 'υπότροφος' κ.ά. σε 'ημέτερους' μέσα από την καταστράγγιση –μερικές φορές ωμή– των διαδικασιών ισονομίας και αξιοκρατίας που προβλέπονται από τη νομοθεσία.²⁵

Οι πέντε μορφές κεφαλαίου που αναφέρθηκαν κυριαρχούν σήμερα στην πανεπιστημιακή καθημερινότητα. Λογίζονται από τα μέλη της κοινότητας ως αγαθά, ενώ έχουν δημιουργηθεί ισχυρά κίνητρα για την απόκτησή τους. Η υπόθεση που διατυπώνεται στο παρόν κείμενο είναι ότι *υπάρχει συστηματική σχέση ανάμεσα στην ιδιότητα ενός μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας ως μέλους ενός δικτύου πελατειακών σχέσεων και στην πιθανότητα να αποκτήσει και να διευρύνει μορφές κεφαλαίου, όπως αυτές που περιγράψαμε*.²⁶ Πιο απλά, όταν το δίκτυο λειτουργεί καλά, γίνεται αρωγός στις προσπάθειες του μέλους της κοινότητας που ταυτόχρονα μετέχει και στο δίκτυο να αποκτήσει κεφάλαιο, ενώ η απόκτηση κεφαλαίου με τη σειρά της θα έχει ευεργετικές επιπτώσεις στην ίδια τη διατήρηση και αναπαραγωγή του δικτύου ως άτυπης οργάνωσης. Με αυτή την έννοια το δίκτυο παρεμβαίνει ως καθοριστικός παράγοντας στη ρύθμιση της μορφής που θα πάρει ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας για πρόσβαση σε μορφές κεφαλαίου. Με δεδομένη την αμοιβαία μεταφρασιμότητα των μορφών κεφα-

λαίου στις οποίες αναφερθήκαμε, είναι σαφές ότι η πραγματική επιστημονική αξία ενός μέλους της κοινότητας κάτω από τις σημερινές συνθήκες δεν είναι πρόσφορο μέσον για την επίτευξη του στόχου *‘πρόσβαση σε κεφάλαιο’*.

3. Δίκτυα

Με τον όρο *‘δίκτυα’* στον χώρο των πανεπιστημίων εννοούμε ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων προσώπων τα οποία είναι φορείς ιδιοτήτων, μέσω των οποίων μετέχουν σε προβλεπόμενα από τη νομοθεσία όργανα και διαδικασίες, κυρίως όμως σε όργανα διοίκησης,²⁷ έχοντας έτσι τη δυνατότητα να διαχειρίζονται μορφές κεφαλαίου προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Βασικά στοιχεία του δικτύου με την παραπάνω έννοια είναι:

- (α) η συνείδηση του προσώπου ότι αποτελεί άτυπο μέλος μιας ομάδας συμφερόντων μέσα στα οποία εντάσσονται δικά του συμφέροντα και επιδιώξεις και η αναγνώριση κοινών αντιπάλων (*‘εμείς’/ ‘αυτοί’*).
- (β) η υποχρέωση συντονισμού και αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη του δικτύου.
- (γ) η αναγνώριση κάποιου υποκειμένου (ατομικού ή συλλογικού) με ηγετικό ρόλο στο δίκτυο, απέναντι στη βούληση του οποίου υπάρχει σεβασμός και υποχρέωση ευθυγράμμισης.
- (δ) η προσδοκία ότι η πολιτικά ορθή στάση και η αντίστοιχη πρακτική του μέλους συνδέεται με την πρόσβαση σε κάποια μορφή κεφαλαίου.
- (ε) η αίσθηση ότι η ομάδα διαθέτει, εκτός από τη βούληση, και τα απαραίτητα μέσα για την επιβολή της (εξουσία) –και γενικά η αίσθηση ότι η ηγεσία της ομάδας *‘κάνει κουμάντο’* στο πανεπιστήμιο.²⁸

Χαρακτηριστικό για τα πανεπιστημιακά δίκτυα είναι ότι ορισμένα από τα ηγετικά μέλη, αλλά όχι μόνον αυτά, έχουν επαφές με εξω-πανεπιστημιακούς παράγοντες και αντίστοιχα δίκτυα. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις το ίδιο πρόσωπο μπορεί να συμμετέχει σε διάφορα δίκτυα, να είναι δηλαδή πολλαπλά δικτυωμένο με διακριτά *σθένη* σε κάθε περίπτωση. Οι περιοχές που πρέπει να αναζητήσει κανείς αυτά τα πρόσθετα σθένη των μελών ενός πανεπιστημιακού δικτύου είναι ο χώρος της πολιτικής, της οικονομίας και της δικαιοσύνης, ειδικότερα όμως ο χώρος του υπουργείου Παιδείας και των υπηρεσιών του.

Δεν πρέπει να φανταστεί κανείς τα δίκτυα που περιγράφονται εδώ ως *σύνολα μετόχων* με την τρέχουσα έννοια, δηλαδή ως πρόσωπα που συνέρχονται και συνεδριάζουν με θέμα την εκτίμηση της κατάστασης και την αναζή-

τηση στρατηγικών για την προώθηση των στόχων τους. Παρότι ορισμένα από τα μέλη του δικτύου όντως αλληλεπιδρούν συστηματικά και πολύ συχνότερα μεταξύ τους σε σύγκριση με άλλα, το μοντέλο του δικτύου που προτείνεται εδώ απέχει κάπως από το μοντέλο μιας συνωμοτικής ομάδας²⁹ που επιχειρεί να αναπτύξει και αναπτύσσει στρατηγικές ελέγχου μορφών κεφαλαίου στα πανεπιστήμια. Στις περισσότερες, άλλωστε, περιπτώσεις δεν είναι απαραίτητη η δημιουργία ενός συνωμοτικού πλαισίου, καθώς οι διαβουλεύσεις ανάμεσα στα μέλη γίνονται κάτω από τον μανδύα της θεσμικής συμμετοχής, δηλαδή της υποτιθέμενης επικοινωνίας και συνεργασίας ανάμεσα σε φορείς αρμοδιοτήτων στα πλαίσια της λειτουργίας του πανεπιστημίου.³⁰

Οι πιο συνηθισμένοι δείκτες ύπαρξης και λειτουργίας ενός πανεπιστημιακού πελατειακού δικτύου συμφερόντων είναι οι εξής:

1. *Επιλεκτική κατανομή των διαθέσιμων οικονομικών πόρων και ταυτόχρονη αδιαφάνεια της μεθόδου διάθεσης.* Η εμπειρική τεκμηρίωση αυτού του δείκτη προϋποθέτει στοιχεία γύρω από το ποιος, π.χ. ως μέλος ΔΕΠ, διευθυντής εργαστηρίου, υπεύθυνος κέντρου, πρόεδρος Τμήματος, κ.ά. ενισχύεται από τον τακτικό προϋπολογισμό με ποιο ποσό και με ποια διαδικασία, καθώς επίσης στοιχεία γύρω από το ποιος καταφέρει, με τίνος παρέμβαση να εξασφαλίσει την έγκριση ερευνητικού προγράμματος και, τέλος, στοιχεία σχετικά με το ποιος ορίζεται υπεύθυνος ερευνητικών προγραμμάτων, από ποιον και με ποια διαδικασία.

2. *Επιλεκτική άσκηση ελέγχου.* Τα εμπειρικά δεδομένα που είναι απαραίτητα για τον έλεγχο του δεύτερου δείκτη είναι στοιχεία γύρω από το ποιος ελέγχεται, για ποιον λόγο, από ποιον, τότε και μέσω ποιας διαδικασίας, σε αντιδιαστολή με το ποιος για τον ίδιο λόγο δεν ελέγχεται. Το δίκτυο μπορεί να γίνει αντιληπτό και ως διπρόσωπος μηχανισμός. Η μία υπόστασή του είναι εκείνη της *ομπρέλας προστασίας* την οποία οφείλει να παρέχει και παρέχει στους ημέτερους, είτε αποτρέποντας –κυρίως μέσω πλειοψηφιών– ελέγχους για συγκεκριμένες αποκλίσεις, είτε προκαθορίζοντας μέσω κατευθυνόμενων διαδικασιών το αποτέλεσμα των ελέγχων, όταν αυτοί δεν είναι δυνατόν ή δεν είναι απαραίτητο να αποτραπούν. Η προσδοκία του τυπικού μέλους ενός δικτύου είναι ότι ο αρχηγός του, σαν καλή κλώσσα, θα το προστατέψει κάτω από τις φτερούγες της σε περίπτωση κινδύνου. Η προσδοκία του μέλους να μένει στο απυρόβλητο σε περίπτωση κινδύνου, αντιστοιχεί σε ανάλογες ικανότητες παροχής σκέπης από το δίκτυο και, κυρίως, από τα ηγετικά του στελέχη. Η ικανότητα του αρχηγού να παρέχει προστασία και να συγκαλύπτει, μάλιστα, προσδίδουν στο πρόσωπό του ιδιαίτερο κύρος και αξία. Η

ικανότητα συγκάλυψης αξιολογείται και το αποτέλεσμα της αξιολόγησης προσδιορίζει τη στάση του μέλους απέναντι στο δίκτυο. Το άλλο πρόσωπο του δικτύου είναι εκείνο του κυνηγού, στόχος του οποίου είναι η *πρόκληση βλάβης* είτε σε ανυπότακτο και ανυπάκουο μέλος, είτε σε μέλη της αντικαθεστωτικής παράταξης και γενικά σε ανεπιθύμητο ή ουδέτερο τρίτο, όταν εκδηλωθεί εκ μέρους του αποκλίνουσα συμπεριφορά. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι απαραίτητο καν να έχει εκδηλωθεί αποκλίνουσα συμπεριφορά η οποία να επισύρει έλεγχο και ποινή, αλλά αυτή είτε επινοείται είτε πλαστογραφείται και κατασκευάζεται. Ειδικά όταν μέλη του δικτύου έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν και να προσδιορίζουν το περιεχόμενο διαφόρων εγγράφων (π.χ. των πρακτικών από τις συνεδριάσεις οργάνων), η κατασκευή αποκλίσεων και ενόχων είναι σχετικά απλό ζήτημα, αρκεί να υπάρχουν πρόθυμες πλειοψηφίες οργάνων οι οποίες θα συναινέσουν ενεργητικά ή παθητικά στην ενοχοποίηση συγκεκριμένων προσώπων – με το αζημίωτο. Οι πρακτικές προστασίας εκδηλώνονται είτε ως αγνόηση πληροφοριών για συγκεκριμένες ένομες ενέργειες προσώπου, είτε ως απάθεια των αρμοδίων οργάνων (και ταυτόχρονα μελών του δικτύου) στο αίτημα να διερευνηθεί αν κάποιο πρόσωπο ή όργανο προέβη σε ένομη ενέργεια. Μπορεί, όμως, να εκδηλωθούν και με μια άλλη μορφή, και συγκεκριμένα με τη μορφή της απενοχοποίησης του παραβάτη μέσω αποφάσεων συλλογικών οργάνων των οποίων ελέγχεται η βούληση και με την απαίτηση να ασκηθεί έλεγχος σε όποιον ζήτησε τη διερεύνηση. Αυτή η επιθετική μορφή προστασίας λειτουργεί ως μηχανισμός αποτροπής δυνητικών καταγγελιών παραβατικών συμπεριφορών σε υπερκείμενα πανεπιστημιακά όργανα. Οι πρακτικές ελέγχου παίρνουν συνήθως τις εξής μορφές:

(α) *Εγκαθίδρυση και ενεργοποίηση ενός συστήματος άντλησης πληροφοριών γύρω από την επικοινωνία* (ποιος λέει, τι, πού, πότε, σε ποιον) και τη συμπεριφορά (ποιος κάνει, τι, πού, πότε, με ποιον) προσώπων. Η αναγκαιότητα ενός τέτοιου συστήματος πληροφοριών είναι προφανής για κάθε μακρο-, μεσο- ή μικροκαθεστώς, συνεπώς ένα ακαδημαϊκό δίκτυο συμφερόντων δεν θα μπορούσε να το αποφύγει. Το γεγονός ότι ένα τέτοιο σύστημα άντλησης πληροφοριών όντως υπάρχει, προκύπτει από αφηγήσεις προσώπων που έχουν διαπιστώσει ότι παρακολουθούνται ή διαπιστώνουν –συνήθως εκ των υστέρων– ότι έχουν μιλήσει με λάθος πρόσωπο για λάθος θέμα σε λάθος χρόνο.

(β) *Καψόνι*. Με τον όρο αυτό γίνεται αναφορά στην εκδήλωση πρακτικών παρενόχλησης την οποία μέλη του δικτύου ασκούν σε ανεπιθύμητους και

ενοχλητικούς (για τους ίδιους ή για το δίκτυο) τρίτους. Μερικές από τις πιο συνηθισμένες πρακτικές αυτού του τύπου είναι π.χ. η κωλυσιεργία στην προώθηση τεχνικής φύσεως ζητημάτων, όπως λ. χ. η υπογραφή αδειών, τεχνικών δελτίων, πράξεων διορισμού, η καθυστέρηση εγγραφής θεμάτων σε ημερήσια διάταξη κ.λπ. –ο κατάλογος είναι πολύ μακρύς. Από λειτουργικής πλευράς, το καψόνι γίνεται είτε για να τιμωρηθεί ο αποδέκτης για πολιτικά μη ορθή συμπεριφορά ή στάση (βλάβη), είτε για να συνετιστεί και να διαφοροποιήσει τη μελλοντική του στάση (ομηρία), είτε για να δεχθεί να νομοποιήσει έναν συγκεκριμένο συμβιβασμό (συναλλαγή). Από παιδαγωγικής πλευράς το καψόνι γίνεται για ‘παραδειγματισμό’: το δίκτυο στέλνει αφενός ένα μήνυμα σε κάθε ευθυγραμμιζόμενο μέλος ότι η υπακοή του είναι σοφή πράξη, αφετέρου ένα μήνυμα και σε κάθε δυνητικά ανυπότακτο μέλος ότι θα πάθει τα ίδια, αν δεν ‘προσκυνήσει’. Η προσεκτική παρατήρηση των καθημερινών πρακτικών στα πλαίσια λειτουργίας των πανεπιστημιακών οργάνων είναι ένας από τους καλύτερους προμηθευτές εμπειρικών δεδομένων γύρω από τη συγκεκριμένη πρακτική ελέγχου. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι ορισμένα άτομα στο πανεπιστήμιο έχουν τόσο μεγάλη εμπειρία και τέχνη στο να κάνουν καψόνι, ώστε για τον αμήτο τρίτο είναι πολύ δύσκολο να αντιληφθεί ότι πρόκειται για τη συγκεκριμένη στρατηγική. Είναι, άλλωστε, γνωστό ότι στα ανώτερα κλιμάκια ενός δικτύου αποτάκ μεγάλη υπόληψη εκείνο το μέλος που θα καταφέρει να κάνει σε τρίτους καψόνι, ενώ τα θύματα θα αντιλαμβάνονται την εν λόγω πρακτική απλώς ως υπερβολικά σχολαστική στάση του θύτη.

(γ) *Εντάσεις και συγκρούσεις*³¹ στο εσωτερικό ακαδημαϊκών μονάδων ή οργάνων. Η ύπαρξη και λειτουργία πελατειακού δικτύου σε ένα πανεπιστήμιο φαίνεται και από το συγκρουσιακό κλίμα που επικρατεί σε ακαδημαϊκές μονάδες (Εργαστήρια, Τομείς, Τμήματα, Επιτροπή Ερευνών, Σύγκλητος), όταν υπάρχει σθεναρή αντίσταση στην απρόσκοπτη λειτουργία του δικτύου. Οι άνθρωποι του δικτύου στη συγκεκριμένη μονάδα ενθαρρύνονται να δημιουργήσουν κρίσεις οι οποίες παίρνουν τη μορφή γενικευμένων συγκρούσεων και κατάρρευσης των συναδελφικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της μονάδας, έτσι ώστε μέσω του εκφοβισμού των δυνητικών αμφισβητιών να ακυρωθεί ενδεχόμενη συλλογική αντίσταση απέναντι στο δίκτυο και αυτή να περιοριστεί πλέον στους ‘γραφικούς’, δηλαδή σε μεμονωμένα άτομα που αντιστέκονται, χωρίς όμως την προοπτική ή διαφωνία τους να μεταφραστεί σε συλλογική απόφαση. Η στρατηγική του *divide et impera* διευκολύνεται και από ιδιόρρυθμα άτομα που δεν είναι ακριβώς μέλη του δικτύου αλλά,

για δικούς τους λόγους, δρουν με τρόπο που εξ αντικειμένου υπηρετεί το δίκτυο. Η τυπολογία των συγκρούσεων σε μια ακαδημαϊκή μονάδα είναι πλούσια. Αξίζει, όμως, τον κόπο στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά σε έναν τύπο *εσωτερικής σύγκρουσης* όπου ο ένας πόλος αποτελεί μέρος του δικτύου ή 'πρόσκειται' σε αυτό, ενώ ο άλλος αντιστρατεύεται τα συμφέροντα του δικτύου και δρα με αφετηρία τη νομιμότητα, τη διαφάνεια και την αξιοκρατία. Σε μια τέτοια περίπτωση ο ρόλος της ηγεσίας του δικτύου είναι, όπως δείχνει η εμπειρία, ο εξής: από τη μια μεριά η ηγεσία ενθαρρύνει τους εμπλεκόμενους στη σύγκρουση 'ημέτερους' να προωθήσουν τους ατομικούς τους στόχους (ή τους στόχους άλλων φίλα προσκειμένων στο δίκτυο προσώπων) ερήμην της νομιμότητας, προσφέροντας μάλιστα διοικητική κάλυψη αν χρειαστεί, ενώ από την άλλη απευθύνεται στην αντίπαλη πλευρά και χαρακτηρίζει με υποτιμητικούς όρους τα προσκείμενα στο δίκτυο και εμπλεκόμενα στη σύγκρουση μέλη, τονίζοντας σε πατρικό ύφος ότι πρέπει να γίνουν αμοιβαίες υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές και 'να πέσουν οι τόνοι' για να επικρατήσει ηρεμία και ειρήνη στην ακαδημαϊκή μονάδα. Με τον τρόπο αυτό η ηγεσία του πελατειακού δικτύου επιχειρεί ταυτόχρονα να προωθήσει τους στόχους του δικτύου και να καθιερώσει ένα διαιτητικό προφίλ τήρησης ίσων αποστάσεων από τις εμπλεκόμενες στη σύγκρουση πλευρές, εξαίροντας τις αξίες της ειρήνης και της καταλλαγής. Η ικανότητα διγλωσσίας –και, γενικότερα, πολυγλωσσίας– εκ μέρους της ηγεσίας των πελατειακών δικτύων δεν είναι ζήτημα ηθικής, αλλά στρατηγική επιβίωσης³².

(δ) *Διοικητικοί έλεγχοι και ποινές*. Στην περίπτωση αυτή εκδηλώνεται δράση διοικητικού οργάνου με τη μορφή τυπικών αποφάσεων, μέσω των οποίων ο αποδέκτης του ελέγχου κατηγορείται επισήμως για παράβαση, καλείται να κριθεί γι' αυτό και, τέλος, υφίσταται τις συνέπειες της κρίσης. Στην εκπαίδευση γενικότερα, ειδικά όμως στα πανεπιστήμια, ορισμένα διοικητικά όργανα συγκεντρώνουν και τις τρεις μορφές εξουσίας: νομοθετική (καθιέρωση κανόνων), δικαστική (παρακολούθηση και ταξινόμηση συμπεριφορών) και εκτελεστική (λήψη αποφάσεων που αφορούν το status του ελεγχόμενου, όπως π.χ. μετάθεση, απόλυση, στέρησης πόρων, κ.λπ.). Είναι ακριβώς το γεγονός της συγκέντρωσης των τριών μορφών εξουσίας στο ίδιο όργανο που τοποθετεί τα πελατειακά δίκτυα στο πανεπιστήμιο πολύ κοντά σε ολοκληρωτικού τύπου κοινωνικές πραγματικότητες, με την έννοια ότι η συγκέντρωση και των τριών μορφών εξουσίας δεν περιορίζεται σε ένα μόνον πρόσωπο (π.χ. πρύτανης), αλλά επεκτείνεται παντού: στην περίπτωση ενός

ισχυρού και αποτελεσματικού δικτύου όλοι οι χώροι είναι σηματοδομημένοι από 'τη βούληση του καθεστώτος'³³.

3. *Επιλεκτική διαμόρφωση του επαγγελματικού status.* Ανάλογα με τη στάση του μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας απέναντι στο δίκτυο, από τη σκοπιά του δικτύου και των συμφερόντων που αυτό εκπροσωπεί ο κόσμος ταξινομείται σε 'ημέτερους' και 'ξένους'. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει όλους εκείνους που είτε είναι αντικαθεστωτικοί είτε τηρούν μια στάση ουδετερότητας. Ο τρίτος δείκτης ύπαρξης δικτύου σε ένα πανεπιστήμιο αφορά τη μεθόδευση της επαγγελματικής εξέλιξης των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας. Οι επιμέρους περιοχές εφαρμογής του δείκτη αυτού είναι: (α) οι προσλήψεις νέου προσωπικού· (β) οι τοποθετήσεις του διοικητικού προσωπικού σε διάφορες υπηρεσίες· και (γ) οι εξελίξεις του ΔΕΠ από βαθμίδα σε βαθμίδα.

Στην πρώτη περίπτωση η παρουσία του δικτύου σημαίνει κατάργηση της αρχής της αξιοκρατίας και αντικατάστασή της από την αρχή του νεποτισμού.³⁴ Σε περιπτώσεις που το δίκτυο αισθάνεται αρκετά ισχυρό, ώστε να μην υπάρχει λόγος να τηρηθούν τα προσχήματα, ο νεποτισμός ως αρχή εκφράζεται προς τα έξω με τη διατύπωση 'η βούληση της πρωταρείας'.³⁵

Στην δεύτερη περίπτωση –η οποία αφορά κυρίως το διοικητικό προσωπικό– η επιλεκτική διαμόρφωση του επαγγελματικού status εκδηλώνεται με μια τέτοια κατανομή του προσωπικού σε θέσεις, ώστε οι ημέτεροι να καταλαμβάνουν τις πιο ελκυστικές και νευραλγικές, ενώ οι έτεροι να 'παρκάρουν' σε ασήμαντες ή να τιμωρούνται με ανεπιθύμητες θέσεις. Η τοποθέτηση ανθρώπων του δικτύου σε κεντρικές θέσεις έχει ως αποτέλεσμα τον πλήρη έλεγχο του συγκεκριμένου πόστου μέσω της παρουσίας ενός αφοσιωμένου στο δίκτυο στελέχους. Όταν το αφοσιωμένο στέλεχος έχει ταυτόχρονα και τις ικανότητες που απαιτεί η πραγμάτωση του ρόλου του, τότε το δίκτυο μπορεί να αισθάνεται διπλή ασφάλεια: τεχνοκρατική και πολιτική, καθώς το εν λόγω μέλος συνδυάζει την αφοσίωση με την τεχνογνωσία.

Σε ό,τι αφορά την τρίτη περίπτωση –την πιο συνηθισμένη περίπτωση εφαρμογής της αρχής του νεποτισμού στα πανεπιστήμια– η επιλεκτική προώθηση του επαγγελματικού status των μελών ΔΕΠ γίνεται με την κατά παρέκκλιση από τον νόμο συγκρότηση των εκλεκτορικών σωμάτων ή τριμελών εισηγητικών επιτροπών, τη μεθοδευμένη ταχεία διεκπεραίωση των σχετικών διαδικασιών και, φυσικά, την κατασκευή θετικής επιστημονικής ταυτότητας του συγκεκριμένου υποψηφίου μέσω των εισηγητικών εκθέσεων και των σημειωμάτων. Οι αντίθετες ακριβώς στρατηγικές εφαρμόζονται όταν ο υπο-

ψήφιος είναι πολιτικά ανεπιθύμητος.³⁶ Είναι προφανές ότι το πανεπιστημιακό δίκτυο πελαταιακών σχέσεων χρειάζεται στο σημείο αυτό την υποστηρικτική δράση προσώπων εκτός πανεπιστημίου, κυρίως από το περιβάλλον του κεντρικού φορέα του εκπαιδευτικού οργανισμού (υπουργείο Παιδείας), προκειμένου να μεθοδευτεί κατάλληλα η διαδικασία προώθησης των συμφερόντων του δικτύου. Οι επιλεκτικοί έλεγχοι νομιμότητας, η 'εκδίκαση' εκκρεμουσών υποθέσεων, η επιλεκτική επιτάχυνση ή επιβράδυνση των διαδικασιών προώθησης υποθέσεων σε αρμόδιες υπηρεσίες του υπουργείου χρειάζονται ένα (ατομικό ή συλλογικό) 'κινούν ακίνητον'. Οι άνθρωποι του δικτύου στο υπουργείο δεν δρουν αποκλειστικά με ανθρωπιστικά κίνητρα. Με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας, δίνουν και παίρνουν. Η περιγραφή των ανταλλαγμάτων για τη φιλική προς το δίκτυο συμπεριφορά υπαλλήλων του υπουργείου Παιδείας χρειάζεται ειδική μελέτη.

Πώς αισθάνεται την ύπαρξη του δικτύου το νέο μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας;³⁷

Εκτός από τις πληροφορίες μέσω μνημένων τρίτων για την ύπαρξη του δικτύου, το νέο μέλος της κοινότητας ενδέχεται να τη βιώσει³⁸ είτε από τη σκοπιά του οφέλους είτε από τη σκοπιά της βλάβης, ανάλογα με τη συμπεριφορά του η οποία άτυπα καταγράφεται και αξιολογείται από μέλη του δικτύου. Αν εξετάσουμε τα πράγματα από τη σκοπιά της βλάβης, το νέο μέλος αρχίζει να βιώνει την παρουσία του δικτύου με έναν ή περισσότερους από τους παρακάτω, ενδεικτικά αναφερόμενους, τρόπους:

- (α) όταν αισθάνεται ότι ζημιώνεται ή αδικείται από την κατανομή πόρων·
- (β) όταν δέχεται πιέσεις να ευθυγραμμιστεί με το δίκτυο, με άλλα λόγια όταν γίνεται αποδέκτης μηνυμάτων για το ποια είναι η επιθυμητή και αναμενόμενη συμπεριφορά του σε μια σειρά από περιβάλλοντα, π.χ. σε εκλεκτορικά σώματα·
- (γ) όταν αισθάνεται να απειλείται σε ό,τι αφορά την επαγγελματική του εξέλιξη, αλλά επειδή έχει το θάρρος της γνώμης του και, επομένως, δείχνει ανεξαρτησία εκεί που πιέζεται να ευθυγραμμιστεί·
- (δ) όταν αισθάνεται ότι τιμωρείται επειδή δεν ευθυγραμμίστηκε με τη βούληση του δικτύου, ενώ όφειλε να το πράξει·
- (ε) όταν η απλή διεκπεραίωση μιας γραφειοκρατικού τύπου υπόθεσης του συνδέεται από τον διεκπεραιωτή με εύνοια και τη συνακόλουθη απαίτηση να δεσμευτεί η μελλοντική συμπεριφορά του 'ευεργετηθέντος'.³⁹
- (στ) όταν έχει την αίσθηση ότι ενώ έχει δίκιο, δεν μπορεί να το βρει μέσα στο πανεπιστήμιο σε κανένα όργανο.⁴⁰

- (ζ) όταν έχει την αίσθηση ότι ελέγχεται επιλεκτικά για συμπεριφορές τις οποίες δεν εκδηλώνει μόνον αυτό, αλλά και πολλοί άλλοι επίσης, χωρίς όμως οι τελευταίοι να ελέγχονται, ενώ ταυτόχρονα παρατηρεί ότι η ανοχή σχετίζεται με την προσαρμογή των προσώπων αυτών στη βούληση του ελέγχοντος σε άλλους τομείς της πανεπιστημιακής ζωής· και
- (η) όταν αισθάνεται ότι αποτελεί αντικείμενο διαπαιδαγώγησης, με την έννοια ότι καλείται να παρακολουθήσει ‘σκηνές’ που στήνονται ειδικά για να περάσει στους ‘νεοσύλλεκτους’ το μήνυμα ποιος κυβερνά τη συγκεκριμένη μονάδα (Τομέα, Τμήμα).

4. Γένεση των δικτύων

Όπως σημειώσαμε ήδη, όταν δημιουργηθεί ένα δίκτυο πελατειακών σχέσεων, από τη σκοπιά των προσκολλημένων στην άτυπη αυτή ομάδα ο κόσμος διχοτομείται σε ‘*ημέτερους*’ και σε ‘*ξένους*’ (αντίθετους, αντίπαλους, εχθρούς). Η συμμόρφωση των ημετέρων είναι σχετικά εύκολη υπόθεση, λόγω της ίδιας της λειτουργίας του δικτύου. Ο ημέτερος *έχει λαμβάνειν*, απλώς ο όρος για να υλοποιηθεί αυτή η δοσοληψία είναι η *ευθυγράμμιση*.⁴¹ Δυσκολότερο πράγμα αποτελεί η συμμόρφωση των ξένων, γι’ αυτό και ποτέ δεν επιτυγχάνεται πλήρως. Σε μερικές, μάλιστα, περιπτώσεις χρησιμοποιείται η αντίθεση και η διαφωνία ως άλλοθι για την πιστοποίηση της ύπαρξης δημοκρατίας στο πανεπιστήμιο, κυρίως όταν οι αντιρρησίες είτε ενεργούν σε επίπεδο αμφισβητιστικής ρητορικής είτε δεν διαθέτουν ισχυρό πολιτικό κεφάλαιο ώστε να θιξουν τα συμφέροντα του δικτύου μέσου του προσδιορισμού του περιεχομένου συγκεκριμένων αποφάσεων συγκεκριμένων οργάνων. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπου η αντίθεση προκαλεί στενοχώρια σε κεντρικά πρόσωπα του δικτύου, η αντίθετη φωνή πρέπει να καταπολεμηθεί.⁴²

Τα δίκτυα αμοιβαίας εξυπηρέτησης συμφερόντων –αλλιώς πελατειακά ακαδημαϊκά δίκτυα– δεν έχουν μια συγκεκριμένη γενέθλια στιγμή. Αρχίζουν να δημιουργούνται με μια σχετικά μικρή ομάδα ατόμων και ανάλογα με τις περιστάσεις και τη συγκυρία αναπτύσσονται, σταθεροποιούνται, διευρύνονται και αναπαράγονται μέσα στον χρόνο. Πρόκειται για συσσωματώσεις ατόμων με έναν σκληρό πυρήνα, γύρω από τον οποίο δημιουργείται μία ή περισσότερες στοιβάδες προσώπων με διάθεση εισφοράς και προσδοκία είσπραξης τόσο απέναντι στα μέλη του πυρήνα, όσο και μεταξύ τους. Σημαντικό στοιχείο σε αυτή την άτυπη πλην λειτουργική οργάνωση ατόμων, είναι

η αναγνώριση μιας ατομικής ή συλλογικής ηγεσίας, δηλαδή ενός ηγετικού ρόλου σε κάποιον ή κάποιους που ανήκουν στον πυρήνα του δικτύου. Η αναγνώριση εκ μέρους των μετεχόντων στο δίκτυο κάποιου ως ηγέτη⁴³ λύνει μια σειρά από προβλήματα, τόσο σε ό,τι αφορά την καθαρότητα της γραμμής που θα ακολουθηθεί, όσο και σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των προσδοκιών των μετεχόντων απέναντι στην ηγεσία του δικτύου.⁴⁴ Επειδή τα δίκτυα λειτουργούν ως μηχανισμοί αμοιβαίας εξυπηρέτησης συμφερόντων, κατά κανόνα η δόμησή τους διευκολύνεται από τη διοικητική ανέλιξη των προσώπων γύρω από τα οποία θα σχηματιστεί το δίκτυο. Η συμπεριφορά της διοίκησης του πανεπιστημίου μπορεί ως έναν βαθμό να μελετηθεί από τη σκοπιά του διαμεσολαβητή στη διανομή πόρων οι οποίοι σχετίζονται με τις μορφές κεφαλαίου που προαναφέραμε. Στον βαθμό που η πρόσβαση των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας σε πόρους είναι σε σημαντικό βαθμό συνάρτηση της συμπεριφοράς του διανεμητή, η πρωτανική αρχή είναι σε θέση να δημιουργήσει εξαρτήσεις και να ανταλλάξει την πρόσβαση των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας σε πόρους με τη συμπεριφορά τους σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Εδώ ακριβώς βρίσκεται η ουσία της ακαδημαϊκής συναλλαγής και της εκτροπής από τη θεσμική τάξη πραγμάτων, όπως την είχαν φανταστεί κατά καιρούς οι νομοθέτες για την τριτοβάθμια εκπαίδευση: τη θέση των ανεξάρτητων ακαδημαϊκών λειτουργιών που έχουν εξειδικευμένη γνώμη για πρόσωπα, όργανα και καταστάσεις, παίρνουν πλέον εξαρτημένα άτομα τα οποία είναι μέτοχοι ενός δικτύου και των οποίων η γνώμη ετεροπροσδιορίζεται και συναρτάται με τις ευκαιρίες πρόσβασης σε οικονομικό, εξοπλιστικό, πολιτικό και ακαδημαϊκό κεφάλαιο.⁴⁵

Αν η ανάλυση αυτή είναι ορθή, τότε δύο είναι οι βασικοί παράγοντες που έχουν συντελέσει στην ανάδυση πελατειακών μηχανισμών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Πρώτον, οι ισχύουσες ρυθμίσεις για την ανάδειξη των πρωτανικών αρχών και των οργάνων διοίκησης σε επίπεδο Τμήματος και Σχολής και, δεύτερον, η ροή κοινοτικών πόρων στα πανεπιστήμια, ιδιαίτερα μετά το 1996 και, ειδικότερα, οι μέθοδοι διανομής τους. Έτσι το θεσμικό πλαίσιο και οι κοινοτικοί πόροι μπορούν να θεωρηθούν ως η μαμή των δικτύων πελατειακών σχέσεων στα ελληνικά πανεπιστήμια την τελευταία δεκαετία.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο, είναι γνωστό ότι τα προβλεπόμενα ποσοστά συμμετοχής εκπροσώπων των φοιτητών στα εκλεκτορικά σώματα για την ανάδειξη προέδρων, κοσμητόρων, πρωτάνων και αντιπρωτάνων είναι εξαιρετικά υψηλά.⁴⁶ Είναι επίσης γνωστό ότι οι φοιτητές που τελικά συμμετέχουν στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη των οργάνων διοίκησης αλλά

και στα ίδια τα όργανα διοίκησης, ορίζονται με διαδικασίες αδιαφανείς και ελάχιστα δημοκρατικές, με άλλα λόγια δεν εκπροσωπούν τους φοιτητές με την κλασική πολιτική έννοια της ανάδειξης εκπροσώπων μέσω της δημόσιας έκφρασης γνώμης (ψηφοφορίας). Συνήθως ορίζονται με εντελώς διαφορετικές διαδικασίες και, κυρίως, με κριτήριο την αφοσίωσή τους σε συγκεκριμένο πρόσωπο-κομματάρχη, το οποίο έχει καθιερωθεί ως ηγέτης μιας συγκεκριμένης πολιτικής παράταξης. Αυτό σημαίνει ότι η βούληση των φοιτητών που μετέχουν σε ψηφοφορίες έχει ήδη δημιουργηθεί από τρίτους και οι φοιτητές που ψηφίζουν κατά κανόνα εκτελούν αυτό που υπαγορεύει η γραμμή του αρχηγού. Στην προσπάθεια των υποψηφίων για εκλογή μελών του ΔΕΠ σε θέσεις της διοίκησης, ενεργοποιούνται σχέσεις με πρόσωπα της κεντρικής, της περιφερειακής –αν το πανεπιστήμιο δεν είναι κεντρικό– και της ενδο-πανεπιστημιακής πολιτικής σκηνής. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις πρωτανικές εκλογές, η αξιοποίηση του πολιτικού και κοινωνικού κεφαλαίου των υποψηφίων για τις αντίστοιχες θέσεις όχι μόνο δεν θεωρείται πλέον παράδοξο, αλλά ανήκει στα αυτονόητα της πανεπιστημιακής ζωής.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο, οι πόροι που έχουν δοθεί την τελευταία δεκαετία στα πανεπιστήμια με τη μορφή του τακτικού προϋπολογισμού ή ερευνητικών και άλλων εκπαιδευτικών και αναπτυξιακών προγραμμάτων αποτέλεσαν την καλύτερη συγκολλητική ουσία για τη συνοχή των δικτύων, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσαν την εμβέλεια και τη σταθερότητά τους.⁴⁷ Ο τρόπος με τον οποίο φαίνεται ότι έγινε η διανομή του οικονομικού κεφαλαίου στα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν τέτοιος που εννόησε χειροπιαστά όσους μετείχαν στο δίκτυο. Ο μηχανισμός είναι απλός: τα κεντρικά πρόσωπα του δικτύου, τα οποία κατά κανόνα συμπίπτουν με τα πρόσωπα της πολυεπίπεδης πανεπιστημιακής διοίκησης, ορίζουν τους ενδιάμεσους διαχειριστές τού προς διανομήν οικονομικού και εξοπλιστικού κεφαλαίου οι οποίοι, με τη σειρά τους, αναλαμβάνουν να το διανείμουν περαιτέρω. Η ύπαρξη οικονομικών πόρων έδωσε αξιοπιστία στο δίκτυο σε ό,τι αφορά τη δυνατότητά του να ικανοποιεί οικονομικές ανάγκες των μετεχόντων και κατάφερε να περάσει το μήνυμα στα υπόλοιπα μέλη ότι όποιος επιθυμεί να αποκτήσει πρόσβαση σε πόρους θα ήταν καλό να ενταχθεί στην άτυπη ομάδα και να ευθυγραμμιστεί με τη βούληση του ηγέτη. Παρόλα αυτά, ο έλεγχος στη διανομή των πόρων δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτος, πράγμα που σημαίνει ότι πρόσβαση σε οικονομικούς πόρους έχουν σε ορισμένες περιπτώσεις και μέλη του ΔΕΠ που δεν ευθυγραμμίζονται ούτε στηρίζουν ένα συγκεκριμένο δίκτυο. Στον βαθμό που για ικανό αριθμό μελών ΔΕΠ η

πρόσβαση σε οικονομικούς πόρους μεταφράζεται όχι απλώς σε δυνατότητα κάλυψης των εξόδων για τη διενέργεια έρευνας ή κάλυψης των εξόδων εξοπλισμού των χώρων παραγωγής της έρευνας (εργαστήρια, κέντρα, κ.ά.) αλλά ευθέως σε εισόδημα, όπως π.χ. πρόσθετες αμοιβές από επιμορφωτική διδασκαλία, εκπόνηση μελετών, συμμετοχή σε επιτροπές κ.λπ., η συμμετοχή στο δίκτυο σημαίνει βελτίωση της οικονομικής θέσης τους χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη κυβερνητική εξαγγελία ή πολιτική. Έτσι ένα σχετικά περιορισμένο δίκτυο εξυπηρέτησης αμοιβαίων συμφερόντων κατάφερε μέσω της εισροής κονδυλίων⁴⁸ να αποκτήσει πολύ μεγαλύτερη εμβέλεια από την αρχική, με αποτέλεσμα να ωφελούνται πλέον πολύ περισσότερα άτομα, όταν η πρόσβαση σε οικονομικό κεφάλαιο συνδέεται με την υποχρέωση επίδειξης αφοσίωσης στο πρόσωπο –ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο– που έχει τη δικαιοδοσία να ανοιγοκλείνει τις ‘στροφίγγες’, δηλαδή να αποφασίζει για τη διανομή. Η επέκταση του δικτύου έφερε αναγκαστικά περιορισμούς στην ανεξαρτησία των πανεπιστημιακών δασκάλων αλλά, ταυτόχρονα, και ένα είδος αλλοτρίωσης της συνείδησης σε εκείνα τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας τα οποία δέχθηκαν την προαναφερθείσα εξίσωση.

5. Τα πελατειακά δίκτυα ως πραγματικότητα

Η γένεση, εμπέδωση και διεύρυνση των πελατειακών δικτύων στα ελληνικά πανεπιστήμια άλλαξε το προηγούμενο τοπίο και δημιούργησε ένα νέο περιβάλλον μέσα στο οποίο αναδύονται νέες ταυτότητες των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας με κριτήριο τη σχέση τους απέναντι στο δίκτυο, δεδομένου ότι η σύνθεση του πληθυσμού των συμμετεχόντων σε ένα ακαδημαϊκό πελατειακό δίκτυο παραπέμπει όχι αποκλειστικά σε μέλη του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού, αλλά και σε μέλη του διοικητικού και τεχνικού προσωπικού (προϊστάμενοι, υπάλληλοι διαφόρων υπηρεσιών, κ.ά.) καθώς επίσης σε πρόσωπα που σχετίζονται με τη φοιτητική εκπροσώπηση (κομματικοί παράγοντες, αρχηγοί νεολαιών, πρόεδρος και μέλη φοιτητικών συλλόγων). Οι νέες ταυτότητες που αναδύονται στο προσκήνιο μετά τη γένεση και λειτουργία ενός δικτύου είναι οι εξής:

(α) Τα ενεργά μέλη

Πρόκειται για τους κατεξοχήν ‘παίκτες’ του δικτύου, οι οποίοι εκδηλώνουν δράση είτε σε ρόλο πρωταγωνιστή (πυρήνας, κεντρική περιοχή του

δικτύου) είτε σε ρόλο ενεργού μετέχοντος (περιφερειακοί και ιεραρχικά κατώτεροι συνεργάτες). Ανάλογα με τη θέση στο δίκτυο και ταυτόχρονα στο θεσμικό πεδίο (π.χ. μέλος της Συγκλήτου, πρόεδρος Τμήματος, εκπρόσωπος φοιτητών σε όργανο διοίκησης κ.λπ.) τα ενεργά μέλη συμμετέχουν τόσο στη διαμόρφωση της γνώμης τρίτων –π.χ. της πλειοψηφίας ενός οργάνου– όσο και στη διαμόρφωση και λήψη των σχετικών αποφάσεων. Στον τομέα της διαχείρισης του πολιτικού κεφαλαίου (ισχύς, εξουσία) οι μετέχοντες στο δίκτυο έχουν υποχρέωση να εξασφαλίσουν συγκεκριμένα επιθυμητά αποτελέσματα, δηλαδή αποφάσεις οργάνων οι οποίες να είναι συμβατές με τη βούληση και τα συμφέροντα της ηγεσίας του δικτύου.⁴⁹ Στον τομέα της διανομής πόρων, π.χ. οικονομικού κεφαλαίου, τα ίδια άτομα έχουν υποχρέωση να ενισχύουν συγκεκριμένα πρόσωπα τα οποία έχουν θετική σχέση με το δίκτυο. Στον τομέα της συλλογής και διαχείρισης πληροφοριών οι ενεργοί μετέχοντες φροντίζουν να συλλέγουν με τον προσφορότερο τρόπο –και ορισμένες φορές με ανομιμικό τρόπο– πληροφορίες γύρω από πρόσωπα, πράγματα, γεγονότα ή καταστάσεις, οι οποίες είναι χρήσιμες για τη διαμόρφωση των κινήσεων τακτικής της ηγεσίας του δικτύου. Η κατανομή των ρόλων στο πλαίσιο λειτουργίας του δικτύου για το σύνολο σχεδόν των πτυχών της πανεπιστημιακής ζωής προβλέπει, όπως είπαμε, και την έκφραση εκ μέρους ορισμένων μελών του δικτύου εικονικής κριτικής κατά της ηγεσίας του δικτύου ή εναντίον άλλων μετεχόντων ως μέσο απόκρυψης της πραγματικής ταυτότητας του φορέα της κριτικής και της σχέσης του με το δίκτυο. Η συγκεκριμένη αυτή, χάριν παραλλαγής, έκφραση κριτικής δημιουργεί ένα πεδίο άσκησης στην υποκριτική τέχνη εκ μέρους συγκεκριμένων μελών του δικτύου. Για τους μνημένους παρατηρητές η κινική έκφραση κριτικής συνιστά ευκαιρία εκτίμησης των υποκριτικών προσόντων των συγκεκριμένων μετεχόντων και, κατά κάποιον τρόπο, συνιστά δωρεάν προσφερόμενη θεατρική παράσταση.

(β) Οι συνοδοιπόροι

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας που είναι φιλικά διακείμενα απέναντι στο δίκτυο συνολικά ή σε συγκεκριμένα τμήματά του. Οι συνοδοιπόροι οσμίζονται τη λειτουργία του δικτύου στην καθημερινή αλληλεπίδραση και συντονίζουν σε γενικές γραμμές τη συμπεριφορά τους στη βούληση και τις απαιτήσεις του, χωρίς όμως να μετέχουν οργανικά. Είναι κατά κάποιο τρόπο οι *φιλοι του δικτύου*, σε αντιδιαστολή με τους *πιστούς*.⁵⁰ Τα κίνητρα των συνοδοιπόρων να συντονιστούν με

τη φιλοσοφία του δικτύου δεν διαφέρουν από τα αντίστοιχα όσων μετέχουν οργανικά σε αυτό: πρόσβαση σε οικονομικούς πόρους, επαγγελματική ανέλιξη, νεποτισμός, εξασφάλιση προστασίας μέσω της αναχαιτίσης ελέγχων, ατιμωρησία, μειωμένη ανταπόκριση στις απαιτήσεις του θεσμικού ρόλου. Η μέθοδος όμως που επιλέγουν –όταν την επιλέγουν και δεν προκύπτει αναγκαστικά ύστερα από πιεστική παρέμβαση τρίτων– να στηρίζουν το πρόγραμμα του δικτύου, κατά κανόνα δεν τους επιτρέπει να παίξουν κεντρικό ρόλο σε αυτό. Είναι αυτονόητο ότι υπάρχει η δυνατότητα αναβάθμισης του συνοδοιπόρου σε ενεργό μετέχοντα, ακόμα και σε πρωταγωνιστή του δικτύου, μέσα στον χρόνο, ανάλογα με τις επιδόσεις του, με τα ενδιαφέροντά του και με τη συγκυριακά προσδιοριζόμενη στρατηγική της ηγεσίας του δικτύου.

(γ) Οι παραιτημένοι

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν συνήθως τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας που έχουν υποστεί τις αρνητικές επιπτώσεις από τη λειτουργία του δικτύου, άρα γνωρίζουν από πρώτο χέρι την ύπαρξή του, όμως ούτε ευθυγραμμίζονται ούτε και προβάλλουν κάποια ιδιαίτερη αντίσταση σε αυτό. Δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει μια αρνητική εμπειρία από συμπεριφορά ανθρώπων του δικτύου σε πρόσωπα αυτού του τύπου ώστε να καταλήξουν στο status του παραιτημένου. Υπάρχει και η περίπτωση της εξαρχής παραιτήσης, δηλαδή της επιλογής μιας αναχωρητικής στάσης και μιας ουδετερότητας πριν καν εκδηλώσει το δίκτυο τη συγκεκριμένη αρνητική ή θετική συμπεριφορά. Τα κίνητρα των παραιτημένων δεν είναι μονοσήμαντα. Μπορεί να ξεκινούν από την κόπωση, να περιλαμβάνουν την απογοήτευση από τις ανεκπλήρωτες υποσχέσεις του δικτύου,⁵¹ να σχετίζονται με την πεποίθηση για τη ματαιότητα της αντίστασης, να εκφράζονται με την τοποθέτηση 'όλοι ίδιοι είναι' και να καταλήγουν στη συνειδητή επιλογή να δοθεί απόλυτη προτεραιότητα στην καθαρά ακαδημαϊκή ενασχόληση, όπως π.χ. στη συγγραφή ενός βιβλίου, τη διεξαγωγή μιας έρευνας, κ.λπ.

(δ) Οι αντικαθεστωτικοί

Αν παραλληλίσουμε το δίκτυο με ένα μικροκαθεστώς, ένα κατεστημένο πλέγμα προσώπων και συμφερόντων σε κάποιο πανεπιστήμιο, τότε στην κατηγορία αυτή ανήκουν εκείνα τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας που αντιτίθενται στην ύπαρξη και τη λειτουργία του δικτύου τόσο σε επίπεδο

λόγου, όσο και σε επίπεδο αλληλεπίδρασης (στάσεις, δράση). Ανάλογα με το σθένος των προσώπων που ανήκουν στην κατηγορία αυτή και σε συνδυασμό με το θεσμικό τους πόστο, προκύπτει κάθε φορά και το είδος της αντίστασης που προβάλλεται από τα εν λόγω πρόσωπα, μεμονωμένα ή από κοινού, στη λειτουργία του δικτύου. Στον βαθμό που το δίκτυο ουσιαστικά συνιστά μια *αφανή παράλληλη δομή* σε σχέση με τη θεσμικά προβλεπόμενη, η δραστηριότητα των πρωταγωνιστών και των μετεχόντων αποκτά κατ' ανάγκη χαρακτηριστικά αδιαφάνειας, συνωμοτικότητας και θεατρικότητας. Αυτός είναι ο λόγος που το πολιτικό πρόγραμμα και οι πρακτικές των αντικαθεστωτικών εστιάζουν στις αρχές της ελευθερίας,⁵² της ανεξαρτησίας της γνώμης, της αξιοκρατίας, της διαφάνειας και της νομιμότητας.

Ο δύσπιστος αναγνώστης θα χαρακτηρίσει ίσως το σκίτσο ενός παρακαμακού πανεπιστημίου, έτσι όπως αυτό περιγράφεται στο πρώτο μέρος του παρόντος άρθρου, ως υπερβολικά αρνητικό και απαισιόδοξο σενάριο. Αναγνώστες που έχουν υποστεί οι ίδιοι τις συνέπειες από τη λειτουργία δικτύων με παρόμοια χαρακτηριστικά γνωρίζουν από πρώτο χέρι ότι δεν πρόκειται για σενάριο επιστημονικής φαντασίας και ότι η περιγραφή που έγινε είναι μάλλον ήπια, καθώς αφήνει εκτός κειμένου μερικές από τις πιο αποκρουστικές πτυχές αυτών των άτυπων οργανώσεων στα πανεπιστήμια.⁵³ Ακόμη όμως και αν το σκίτσο δεν είναι ρεαλιστικό, ο μόνος τρόπος να διαπιστωθεί η αξιοπιστία του είναι μέσω της αξιολόγησης των ΑΕΙ. Η επιστημονικά θεμελιωμένη, μεθοδολογικά έγκυρη και ως προς το αποτέλεσμα αξιόπιστη εκπαιδευτική έρευνα με στόχο την αποτίμηση και αποτίμηση των λειτουργιών, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος είναι το μόνο μέσο που διαθέτουμε ώστε να μπορέσουμε να πούμε με βεβαιότητα πόσο απέχουν τα σημερινά πανεπιστήμια από το όντως αρνητικό σκίτσο που περιγράψαμε. Σε αυτή την ερευνητικού τύπου αξιολόγηση, με τις αυστηρές προϋποθέσεις που τη συνοδεύουν, δεν μπορεί κανείς πολιτικά παρά να πει 'ναι'. Σε όλες τις άλλες πρακτικές ελέγχου και άσκησης πίεσης που συζητούνται τα τελευταία χρόνια και ενδέχεται να ονομαστούν 'αξιολόγηση', δεν μπορεί κανείς πολιτικά παρά να πει 'όχι'. Ο λόγος είναι απλός: οι κατ' όνομα αξιολογήσεις όχι μόνο δεν θα μπορέσουν να βγάλουν στην επιφάνεια τις πολλαπλές δυσλειτουργίες των πανεπιστημίων αλλά, αντίθετα, είναι πιθανόν να τις εργαλειοποιήσουν, προκειμένου να επιτευχθούν εντελώς διαφορετικοί στόχοι. Η αντίθεση όσων επιχειρήσαν ή επιχειρούν να επιβάλουν ένα αναξιόπιστο και πολιτικά ελεγχόμενο μοντέλο αξιολόγησης ως αντίβαρο στη μόνη ορθολογική πρόταση για μια επιστημονικά θεμελιωμένη, πολιτικά ανε-

ξάρτητη και τεχνικά άρτια αποτίμηση των πανεπιστημίων δίνει και το μέτρο της πραγματικής πρόθεσης της πολιτείας να καθιερώσει θεσμικά μια αξιόπιστη αποτίμηση και αποτίμηση των προϋποθέσεων λειτουργίας, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων των πανεπιστημίων. Όσο μεγαλύτερη είναι η αντίθεση σε μια επιστημονικά έγκυρη, διερευνητικού χαρακτήρα αξιολόγηση, τόσο αναξιόπιστη γίνεται η ρητορεία περί αναβάθμισης και στήριξης των δημοσίων πανεπιστημίων μέσω της όποιας αξιολόγησης. Η καθημερινή εμπειρία της πανεπιστημιακής ζωής δείχνει ότι, κάτω από ορισμένες συνθήκες, τα πρόσωπα εκείνα που έχουν αναλάβει, συνήθως μέσα από διαδικασίες έκφρασης πλειοψηφικής βούλησης,⁵⁴ την τήρηση της νομιμότητας –και έτσι την εφαρμογή αλλά και την παρακολούθηση εφαρμογής της βούλησης του νομοθέτη– είναι σε θέση να ανατρέψουν αυτή την αρχή και να φροντίσουν να πραγματώνεται κατά σύστημα μια εναλλακτική βούληση, η βούληση του δικτύου, χωρίς να βρίσκουν σημαντικές αντιστάσεις μέσα στην ίδια την ακαδημαϊκή κοινότητα στην υλοποίηση αυτής της εκτροπής. Από μια κυνική σκοπιά, η απελευθέρωση από την πίεση για εφαρμογή της βούλησης του νομοθέτη συνιστά πρακτική αυτοδιοίκησης και αυτοδιαχείρισης. Το πρόβλημα, όμως, για τους κυνικά σκεπτόμενους υπέρμαχους μιας διευρυμένης αυτοδιοίκησης είναι ότι το θεσμικά ισχύον πρότυπο αυτοδιοίκησης των ΑΕΙ επιβάλλει στα ιδρύματα κεντρικούς κανόνες οι οποίοι δεν τελούν υπό την αίρεση των πρυτανικών αρχών, της Συγκλήτου ή κάποιου άλλου πανεπιστημιακού οργάνου. Εξάλλου το πρώτο συνθετικό ('αυτο-') στις λέξεις αυτοδιοίκηση και αυτοδιαχείριση αφορά την πανεπιστημιακή κοινότητα στο σύνολό της και όχι συγκεκριμένους μηχανισμούς και δίκτυα. Το πώς η βούληση της ηγετικής ομάδας ενός πελατειακού δικτύου προσώπων καταφέρνει να μεταμφιεστεί σε βούληση του νομοθέτη, μπορεί κανείς να το κατανοήσει αν φανταστεί ένα πανεπιστήμιο όπου μια σχετικά μικρή ομάδα ανθρώπων που έχουν διασυνδέσεις με πρόσωπα-κλειδιά του κεντρικού πολιτικού σκηνικού και των μηχανισμών του υπουργείου καταφέρνει να επιβάλει προέδρους τμημάτων, κοσμήτορες σχολών, εκπροσώπους μελών ΔΕΠ, εκπροσώπους φοιτητών και μεταπτυχιακών φοιτητών, εκπροσώπους διοικητικών υπαλλήλων σε κεντρικά όργανα της πανεπιστημιακής διοίκησης, όπως η Σύγκλητος, η Επιτροπή Ερευνών και το Πρυτανικό Συμβούλιο. Σε ένα τέτοιο υποθετικό σενάριο η βούληση του δικτύου, της οποίας εκφραστής μπορεί να είναι ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ή κάποιο 'διευθυντήριο', γίνεται βούληση θεσμικών οργάνων, δηλαδή βούληση εκείνων ακριβώς των οργάνων που προβλέπει ο νομοθέτης για την έκφραση της ελεύθερης γνώμης των μετεχόντων. Η εξω-

τερική νομιμότητα έχει επιτευχθεί. Η εσωτερική νομιμότητα είναι μετέωρη, αλλά στον βαθμό που η επιβολή της βούλησης του δικτύου απολήγει σε γενικευμένα οφέλη, ο κύκλος των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας που θα μπορούσε να την αμφισβητήσει και να θέσει με κάποιο τρόπο το ζήτημα της εσωτερικής νομιμότητας, περιορίζεται σημαντικά. Πολύ περισσότερο, σε ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις για την επικράτηση ανομικής συνείδησης στον πανεπιστημιακό χώρο, η κριτική στην εκτροπή ασκείται αποκλειστικά για την αποκόμιση ακόμη μεγαλύτερου οφέλους στο πλαίσιο ενός συνηθισμένου πλέον συμβιβασμού, όπου ο τιμητής αμειβεται δεόντως προκειμένου να πάψει να μιλά και να γράφει δημόσια ή, ακόμη και αν δεν σταματήσει να ασκεί δημόσια κριτική, τουλάχιστον να δείξει διάθεση συνεργασίας στα πλαίσια του δικτύου, αυτοακυρωνόμενος ως αξιόπιστος φορέας κριτικής. Όταν σε ένα πανεπιστήμιο επικρατήσουν τέτοιες συνθήκες, ώστε οι συμπεριφορές και οι στάσεις ικανού αριθμού μελών της κοινότητας που μετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων στα διάφορα όργανα να ευθυγραμμίζονται με τη βούληση μιας παράλληλης δομής, τότε η αξιολόγηση του πανεπιστημίου που στηρίζεται στην έκφραση γνώμης των εν λόγω προσώπων θα είναι κατ' ανάγκην μια 'ευθυγραμμισμένη αξιολόγηση', δηλαδή μια ψευδεπίγραφη, μη έγκυρη και μη αξιόπιστη εικόνα για τις διαδικασίες, τις υπηρεσίες και τα αποτελέσματα του πανεπιστημίου. Ο λόγος είναι απλός: στα πλαίσια μιας τέτοιας αξιολόγησης, αποτίμηση σημαίνει παραγωγή μιας εικόνας για τις διάφορες πτυχές του πανεπιστημίου ως δομής και ως πράξης, βασισμένης πάνω σε αφηγήσεις μετεχόντων και σε ορισμένες περιπτώσεις πρωταγωνιστών του συστήματος πελατειακών σχέσεων. Καθώς το δίκτυο έχει άποψη και βούληση για όλες τις πτυχές της πανεπιστημιακής ζωής, είναι βέβαιο ότι έχει βούληση και για το είδος και το περιεχόμενο των αφηγήσεων των ατόμων από τα οποία θα ζητηθούν πληροφορίες για την πανεπιστημιακή πραγματικότητα. Η επιλογή των αφηγητών –ιδιαίτερα αν αυτοί είναι και μέλη του δικτύου με τη μια ή άλλη ιδιότητα– να προσαρμόσουν την αφήγηση στη βούληση της ηγεσίας του δικτύου δεν θα είναι ιδιαίτερα δύσκολη, αφού υπάρχει στο βιογραφικό τους μια συσσωρευμένη εμπειρία προσαρμογής και ευθυγράμμισης. Εάν το προτεινόμενο μοντέλο αξιολόγησης των πανεπιστημίων επιτρέπει στα υπάρχοντα σήμερα ισχυρά διαπαραταξιακά δίκτυα να επιβάλουν τη βούλησή τους σχετικά με το αποτέλεσμα μιας αξιολόγησης του ιδρύματος που ελέγχουν, η εφαρμογή της πρακτικής της αξιολόγησης των ΑΕΙ όχι μόνον δεν θα βελτιώσει τα πράγματα, αλλά θα δώσει ένα ισχυρό πλεονέκτημα στα εν λόγω πελατειακά δίκτυα συμφερόντων να επεκτείνουν

την κυριαρχία τους. Αλλά τι σημαίνει ακριβώς εκπαιδευτική αξιολόγηση και ειδικότερα αξιολόγηση του πανεπιστημίου;

6. Η αξιολόγηση εκπαιδευτικών οργανισμών ως θεωρία και ως πρακτική

Στον δημόσιο διάλογο γύρω από την αξιολόγηση των πανεπιστημίων έχουν διατυπωθεί απόψεις που τονίζουν τη χρησιμότητα και την αναγκαιότητα εισαγωγής διαδικασιών αποτύπωσης και αποτίμησης του έργου και των λειτουργιών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αλλά, ταυτόχρονα, και ισχυρές επιφυλάξεις σχετικά (α) με τον έλεγχο της διαδικασίας προσδιορισμού του τύπου αξιολόγησης ο οποίος θα θεσμοθετηθεί· (β) την ποιότητα της αξιολόγησης· και (γ) τη χρήση των αποτελεσμάτων της. Οι επιφυλάξεις αυτές είναι δικαιολογημένες, κυρίως επειδή δεν διαθέτουμε στην Ελλάδα μια παράδοση αξιολόγησης των πανεπιστημίων, η οποία να τις αποδυναμώνει εμπειρικά. Οι αντιρρήσεις στην αξιολόγηση είναι κυρίως αντιρρήσεις εφαρμογής και όχι αντιρρήσεις επί της αρχής. Οι εκφραστές τους ξεκινούν, κατά κανόνα, από την παραδοχή ότι η αξιολόγηση, ως πολιτικά στρατευμένη μορφή κοινωνικού ελέγχου, θα εκτραπεί από τους διακηρυγμένους στόχους και στην ουσία περιγράφουν ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία των πανεπιστημίων από τη θεσμοθέτηση μιας πολιτικά σκόπιμης, αλλά μη-έγκυρης, μη-αξιόπιστης και εν γένει διαβλητής αξιολόγησης.⁵⁵

Ενώ ο δημόσιος λόγος –συνήθως με αφορμή την κήρυξη ενός εθνικού ‘διαλόγου’ για την Παιδεία– για την αξιολόγηση στην εκπαίδευση είναι διαχρονικός, η τριτοβάθμια εκπαίδευση για μεγάλο χρονικό διάστημα είχε εξαιρεθεί από τα τμήματα του εκπαιδευτικού οργανισμού που θα αποτελούσαν αντικείμενο αξιολόγησης. Τα πανεπιστήμια αποτελούν τμήμα του συνολικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας και, ταυτόχρονα, μέρος του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου ακαδημαϊκού γίγνεσθαι. Κάθε διαδικασία αξιολόγησης της λειτουργίας, των διαδικασιών και των προϊόντων των ΑΕΙ είναι εξ ορισμού και μια σύγκριση με εσωτερικά (εθνικά) ζητούμενα αλλά και με διεθνή δεδομένα.⁵⁶ Στον βαθμό που τα ΑΕΙ συνδέονται με την προώθηση της επιστημονικής γνώσης μέσω της έρευνας, αλλά και με την επαγγελματική κατάρτιση των πτυχιούχων και την προετοιμασία τους για μια ειδική περιοχή της αγοράς εργασίας, η σύγκριση κάθε ιδρύματος με ομόλογα ιδρύματα στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο είναι αναπόφευκτη. Το ζήτημα είναι περισσότερο η συνειδητοποίηση του αποτελέσματος αυτής της σύγκρισης και οι

διεργασίες τις οποίες μια τέτοια συνειδητοποίηση ενεργοποιεί, με γνώμονα πάντοτε τη βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης στα ΑΕΙ.

Σε γενικές γραμμές, η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών οργανισμών είναι μια εξειδικευμένη δραστηριότητα ερευνητικού⁵⁷ χαρακτήρα, με τη βοήθεια της οποίας διαπιστώνεται ο βαθμός προσέγγισης ενός στόχου, έτσι όπως αυτός περιγράφεται ως *ζητούμενο* (προδιαγραφή) στο καταστατικό του εκπαιδευτικού οργανισμού ή *προκύπτει ως ζητούμενο* για άλλους λόγους. Κατά βάση πρόκειται για μια διαδικασία διαπίστωσης της απόστασης ανάμεσα στην ίδια την πραγματικότητα (πράξη) και την προδιαγραφή για την πραγματικότητα (στόχος, 'θεωρία'). Σε ένα δεύτερο επίπεδο η αξιολόγηση περιλαμβάνει τον εντοπισμό των παραγόντων που ευθύνονται για τυχόν δυσλειτουργίες του οργανισμού ή ασυμβατότητες ανάμεσα στον οργανισμό και σε άλλα κοινωνικά (υπο)συστήματα με τα οποία αυτός αλληλεπιδρά. Τρίτη αποστολή της αξιολόγησης είναι η παραγωγή προτάσεων για την άρση τυχόν δυσλειτουργιών, την κάλυψη κενών ή την αναδιάταξη του οργανισμού σε σχέση με το εξωτερικό του περιβάλλον. Στον βαθμό που η αξιολόγηση δεν αφορά μόνον ένα πανεπιστήμιο αλλά πολλά (ή και όλα τα) ΑΕΙ της χώρας, κατ' ανάγκη η σύγκριση καθιστά ορατές ορισμένες διαφορές ανάμεσα σε αυτά.

7. Πτυχές της αξιολόγησης των ΑΕΙ και η λειτουργία δικτύων

Η αποτίμηση των λειτουργιών, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων των πανεπιστημίων μέσω της αξιολόγησης μπορεί να έχει τουλάχιστον τις ακόλουθες διαστάσεις: *περιεχόμενο, διαδικασία, υποκείμενο και χρήση* της αξιολόγησης.

Βασικά πεδία της αξιολόγησης ως προς το περιεχόμενο (τι αξιολογείται) είναι η *έρευνα, η διδασκαλία, η φοίτηση και η διοίκηση*. Στην περίπτωση της έρευνας αξιολογούνται στοιχεία όπως οι υποδομές για την έρευνα, η επάρκεια του ερευνητικού προσωπικού, οι οικονομικές δυνατότητες (πόροι), η συχνότητα και η ποιότητα της υλοποιούμενης έρευνας. Ορισμένα από τα στοιχεία αυτά (υποτίθεται ότι) αξιολογούνται ήδη κατά τη διαδικασία της επαγγελματικής εξέλιξης των μελών ΔΕΠ σε επίπεδο Τμήματος. Στην περίπτωση της διδασκαλίας αξιολογούνται στοιχεία όπως η υλοποίηση του Προγράμματος Σπουδών ενός Τμήματος, η ανανέωσή του, η ποιότητα της διδασκαλίας, οι υποδομές για τη διδασκαλία, η λειτουργία βιβλιοθήκης και η ποιότητά της, οι τρόποι αξιολόγησης της επίδοσης των φοιτητών, η παρακολού-

λούθηση των μαθημάτων, κ.ά. Ο τομέας της φοίτησης περιλαμβάνει αποτίμηση του κόστους και της ποιότητας όλων των υπηρεσιών που παρέχονται στους φοιτητές για τη φοίτησή τους στο πανεπιστήμιο, όπως π.χ. φοιτητικές κατοικίες, συγκοινωνίες, υποτροφίες, περίθαλψη, στήριξη και συμβουλευτική, διάρκεια σπουδών, κόστος διαμονής, πολιτιστικές εκδηλώσεις, μορφές οργάνωσης της φοιτητικής ζωής, κ.ά. Ο τομέας της διοίκησης είναι ίσως ο πιο σημαντικός τομέας σε μια αξιολόγηση εκπαιδευτικών μονάδων, ειδικότερα των πανεπιστημίων, επειδή από το μοντέλο και τον τρόπο λειτουργίας της διοίκησης εξαρτώνται πολλές άλλες επιμέρους πτυχές της πανεπιστημιακής ζωής. Η λειτουργία των διοικητικών οργάνων άπτεται επίσης πολύ σημαντικών αρχών για ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον, όπως η δημοκρατική νομιμότητα, η αξιοκρατία και η διαφάνεια. Στην περίπτωση της διοίκησης αξιολογούνται στοιχεία για την εφαρμογή βασικών αρχών διοίκησης σε επίπεδο συγκεκριμένης ακαδημαϊκής μονάδας⁵⁸ (π.χ. Τμήματος) ή συνολικά του ιδρύματος στους εξής τουλάχιστον τομείς: πρόσληψη, κατανομή και επαγγελματική εξέλιξη του διδακτικού και λοιπού προσωπικού, εξασφάλιση, κατανομή και παρακολούθηση της διάθεσης των οικονομικών και άλλων πόρων για τη λειτουργία των ακαδημαϊκών μονάδων και υπηρεσιών, δημιουργία εσωτερικού κανονισμού και εποπτεία εφαρμογής της ισχύουσας νομοθεσίας.

Αναφορικά με τη διαδικασία της αξιολόγησης, ο προβληματισμός εστιάζεται (α) στα κριτήρια για την επιλογή της μεθόδου αξιολόγησης· (β) στα περιβάλλοντα της αξιολόγησης· και (γ) στη διάρκεια και τον σχεδιασμό.

Ανάλογα με την πτυχή του ιδρύματος που θα αποτελέσει το αντικείμενο της αξιολόγησης, διαφοροποιείται και η μέθοδος αποτύπωσης της πραγματικότητας. Ποιες μέθοδοι είναι οι καταλληλότερες για την αποτίμηση της ποιότητας στη διδασκαλία, την έρευνα, τη φοίτηση και τη διοίκηση και τι θα θεωρηθεί *δείκτης ποιότητας* για κάθε μία από τις εν λόγω περιοχές, μπορεί και πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο εξειδικευμένης συζήτησης και ταυτόχρονα πολιτικού διαλόγου.⁵⁹ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η εικόνα που θα προκύπτει για κάθε μία από τις αξιολογούμενες επιμέρους πτυχές είναι απαραίτητο να στηρίζεται σε πρωτογενή επαρκή και αντιπροσωπευτικά εμπειρικά δεδομένα. Για τον λόγο αυτό δεν αποτελεί ορθή μέθοδο αξιολόγησης ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος (ή μονάδας του) η επιλεκτική και κατευθυνόμενη συλλογή δευτερογενών πληροφοριών ή ισχυρισμών συγκεκριμένων ατόμων στα πλαίσια ενεργοποίησης ενός δικτύου δημοσίων σχέσεων. Από την ποιότητα της μεθόδου, άλλωστε, θα φανεύει αν η αξιολόγηση απολήξει σε μια καθαρή και αξιόπιστη εικόνα για συγκεκριμένες λειτουργίες του ΑΕΙ

ή αν διολισθήσει σε θολές, γενικόλογες και εν πολλοίς πιθανολογικού χαρακτήρα 'διαπιστώσεις'. Η μέθοδος αξιολόγησης είναι επαρκής όταν η αξιολόγηση (α) δεν αφήνει αθέατες ορισμένες από τις αρνητικές πλευρές της ακαδημαϊκής πραγματικότητας· (β) αναδεικνύει τις θετικές πλευρές του οργανισμού· και (γ) δεν παρτάγει εικονικές καταστάσεις στη θέση των πραγματικών. Οι αρχές της εγκυρότητας, της διαφάνειας και της πληρότητας αποτελούν βασικά στοιχεία μιας φιλοσοφίας εκπαιδευτικού ρεαλισμού για κάθε απόπειρα αξιολόγησης εκπαιδευτικών οργανισμών.

Η υποδοχή της αξιολόγησης από την πανεπιστημιακή κοινότητα είναι βασική προϋπόθεση για μια επιτυχημένη αποτίμηση των παραμέτρων λειτουργίας ενός πανεπιστημίου. Και η καλύτερη μέθοδος αξιολόγησης εκπαιδευτικών οργανισμών δεν είναι σε θέση να αποφέρει καρπούς, αν το περιβάλλον μέσα στο οποίο διενεργείται δεν την ευνοεί. Αυτό σημαίνει ότι τα πλεονεκτήματα μιας καλής μεθόδου μετουσιώνονται σε έγκυρη και αξιόπιστη απεικόνιση της ακαδημαϊκής πραγματικότητας όταν υπάρχει –και στον βαθμό που υπάρχει– μια *κουλτούρα αξιολόγησης*, με άλλα λόγια μια διευρυμένη συναίνεση για τη χρησιμότητα της αξιολόγησης ως διαδικασίας και ετοιμότητα παροχής στοιχείων από μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας αλλά και από τα όργανα της διοίκησης, στα οποία θα στηριχθούν οι διαπιστώσεις των αξιολογητών.

Από τη φύση της η αξιολόγηση των ΑΕΙ είναι μια πολύπλοκη, επίμοχθη και χρονοβόρα διαδικασία η οποία, συν τοις άλλοις, έχει και οικονομικό κόστος. Δεν μπορεί να γίνεται πολύ συχνά, γι' αυτό είναι αναγκαία μια λογική περίοδος χρόνου ως διάστημα ανάμεσα σε δύο διαδοχικές αξιολογήσεις του ίδιου ΑΕΙ.

Η απάντηση στο ερώτημα 'ποιος θα έχει την ευθύνη για την πραγματοποίηση της αξιολόγησης των ΑΕΙ' είναι σε γενικές γραμμές η εξής: εκείνος που μπορεί να εγγυηθεί με τον καλύτερο τρόπο την εγκυρότητα και την αξιοπιστία μιας απεικόνισης της πανεπιστημιακής πραγματικότητας αναφορικά με τις λειτουργίες, τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα του ιδρύματος ή κάποιας μονάδας του. Τα βασικά κριτήρια που αναμένεται να πληροί το υποκείμενο (ο φορέας) της αξιολόγησης είναι τα ακόλουθα:

(α) Τεχνογνωσία

Η αξιολόγηση των πανεπιστημίων είναι κατ' ουσίαν εκπαιδευτική αξιολόγηση, συνεπώς ο φορέας υλοποίησής της πρέπει να γνωρίζει πώς γίνονται οι αξιολογήσεις εκπαιδευτικών οργανισμών και να μπορεί να το αποδείξει

μέσω της εμπειρίας που έχει στον συγκεκριμένο τομέα. Η αξιολόγηση εκπαιδευτικών οργανισμών προϋποθέτει έρευνα, δηλαδή (α) θεωρία γύρω από τα αξιολογούμενα μεγέθη, και (β) πρωτογενή εμπειρικά δεδομένα. Στο πολιτικό πεδίο πρέπει να ενθαρρύνονται προτάσεις σύμφωνα με τις οποίες στην απόφαση για τον προσδιορισμό του φορέα της αξιολόγησης θα βαρύνουν κριτήρια επιστημονικής επάρκειάς του στη διενέργεια αξιολογήσεων εκπαιδευτικών οργανισμών.

(β) Ουδετερότητα και ανεξαρτησία

Το υποκείμενο αξιολόγησης δεν μπορεί να ορίζεται μονομερώς από τον αξιολογούμενο για προφανείς λόγους, παρότι ο αξιολογούμενος οργανισμός πρέπει να έχει κάποια δικαιώματα απέναντι στην αναγκαστική επιβολή αξιολογητή. Επίσης, ο φορέας αξιολόγησης δεν μπορεί να βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης από το αξιολογούμενο ίδρυμα. Οι ειδικότερες προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα θεωρηθεί ότι ο φορέας αξιολόγησης παρέχει εγγυήσεις ουδετερότητας και ανεξαρτησίας αποτελούν αντικείμενο επιστημονικού αλλά και πολιτικού διαλόγου.

(γ) Αυτονομία

Δεδομένου ότι τα πανεπιστήμια έχουν, με βάση το Σύνταγμα, σχετική αυτοτέλεια και ανεξαρτησία από την κυβέρνηση σε ό,τι αφορά την ελευθερία στην έρευνα και τη διδασκαλία και, εν μέρει, τη διοίκηση, ο φορέας αξιολόγησης δεν μπορεί να είναι κυβερνητικό όργανο ή να εκπροσωπεί με άλλον τρόπο κυβερνητικά συμφέροντα και επιλογές. Αυτό δεν σημαίνει ότι το υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων δεν πρέπει να έχει λόγο στον προσδιορισμό του φορέα της αξιολόγησης και, κυρίως, στην ανεύρεση πόρων για την κάλυψη του κόστους της αξιολόγησης, αλλά ότι μια κατά παραγγελία αξιολόγηση είναι αντιπαραγωγική, απ' όπου και αν προέρχεται η παραγγελία.

Το γεγονός ότι η αξιολόγηση είναι εξωτερική αποτίμηση της ποιότητας των λειτουργιών, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων ενός ΑΕΙ κάνει επιτακτική την ανάγκη ύπαρξης και μιας εσωτερικής εικόνας για τα ίδια μεγέθη, δηλαδή μιας εσωτερικής αξιολόγησης. Κάθε ίδρυμα (ή μονάδα του) πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προβαίνει με δικές του, ανεξάρτητες από εκείνες του εξωτερικού φορέα αξιολόγησης, μεθόδους και διαδικασίες σε μια αξιολόγηση του εαυτού του. Η δυνατότητα του ιδρύματος για μια αποτι-

μηση των λειτουργιών με δική του ευθύνη μπορεί να λειτουργήσει θετικά τόσο για τον εξωτερικό αξιολογητή, όσο και για το ίδιο το ίδρυμα. Η δυνατότητα αυτή αυτομάτως καθιστά συγκρίσιμη, και συνεπώς ελέγξιμη, οποιαδήποτε εξωτερική αξιολόγηση και, ταυτόχρονα, συνιστά μια πρόκληση στο αξιολογούμενο ΑΕΙ να αντέξει το επίπεδο ποιότητας της εξωτερικής αξιολόγησης.

Θεωρητικά υπάρχουν πολλές χρήσεις της αξιολόγησης των ΑΕΙ. Στο ένα άκρο του φάσματος βρίσκεται η καθαρά ακαδημαϊκή χρήση, όπου οι επιπτώσεις της αξιολόγησης στη λειτουργία του ιδρύματος (ή της επί μέρους μονάδας του) κινούνται απλά σε επίπεδο ενημέρωσης. Στο άλλο άκρο, βρίσκεται η παραδοσιακή διοικητική χρήση, όταν από το αποτέλεσμα της αξιολόγησης κρίνεται η στάση της πολιτείας –και γενικότερα των φορέων στήριξης του ΑΕΙ– απέναντι στο συγκεκριμένο ίδρυμα ή της αξιολογούμενης μονάδας του. Η επίπτωση από μια αρνητική αξιολόγηση π.χ. μπορεί να φτάσει και μέχρι την ακύρωση της λειτουργίας της εν λόγω μονάδας ή του ιδρύματος. Ειδικά όταν αντικείμενο της αξιολόγησης είναι η σχέση των πτυχιούχων του ιδρύματος (ή μιας μονάδας του) με την αγορά εργασίας στα πλαίσια ενός μοντέλου αποδοτικότητας της ακαδημαϊκής επένδυσης, μια διοικητική χρήση της αξιολόγησης μπορεί να προκαλέσει σημαντικές παρενέργειες στο ακαδημαϊκό τοπίο, όπως π.χ. στασιμότητα ή συρρίκνωση επιστημονικών κλάδων που είναι μεν απαραίτητοι ως περιβάλλοντα παιδείας στο πλαίσιο της διαμόρφωσης του σύγχρονου πολίτη, αλλά των οποίων η ανταλλακτική αξία στον οικονομικό χώρο (επαγγέλματα) είναι σχετικά χαμηλή. Για τους λόγους αυτούς χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στον προσδιορισμό της χρήσης του αποτελέσματος μιας έστω έγκυρης, αξιόπιστης και αντικειμενικής αξιολόγησης των ΑΕΙ, έτσι ώστε, αφενός, να αποφευχθούν καταστάσεις πλήρους ακύρωσης⁶⁰ και αχρηστίας των αποτελεσμάτων της και, αφετέρου να προληφθούν εκτροπές σε μια λογική διαχείρισης των ΑΕΙ ως οικονομικών μονάδων (επενδύσεων) οι οποίες πρέπει να ευθυγραμμίζονται με τις απαιτήσεις μιας σχετικά απρόβλεπτης αγοράς. Τα πανεπιστήμια δεν υπάρχουν μόνον για να καταρτίζουν προσωπικό κατάλληλο να λύσει τεχνικά προβλήματα της σύγχρονης ζωής, αλλά και για να διαμορφώσουν τον σύγχρονο πολίτη με ολοκληρωμένη ανθρωπιστική και πολιτική παιδεία.⁶¹

8. Πολιτικές προεκτάσεις

Αν και τα πανεπιστήμια είναι αυτοδιοικούμενα ιδρύματα με σχετική αυ-

τονομία και αυτοτέλεια, οι συμπεριφορές τους κινούνται μέσα στο πλαίσιο της ισχύουσας εκπαιδευτικής πολιτικής η οποία κρυσταλλώνεται, αφενός, στις νομικές διατάξεις για τη λειτουργία τους και, αφετέρου, στην οικονομική τους ενίσχυση και την ανάπτυξη των υποδομών. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι δυσλειτουργίες που εμφανίζονται σήμερα στο δημόσιο πανεπιστήμιο συνδέονται άμεσα με μέτρα εκπαιδευτικής πολιτικής, τόσο σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη και χρηματοδότηση των ΑΕΙ, όσο και αναφορικά με τη θεσμοθετημένη κατανομή της ευθύνης για την ανάδειξη και τη λειτουργία των πανεπιστημιακών οργάνων διοίκησης. Η αξιολόγηση των ΑΕΙ δεν είναι δυνατόν να αφήσει εκτός πεδίου το ισχύον νομικό πλαίσιο λειτουργίας των ΑΕΙ και την τρέχουσα εκπαιδευτική πολιτική. Αντίθετα, και οι δύο αυτές παράμετροι πρέπει να αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος της αξιολόγησης, συμπληρώνοντας έτσι την αξιολόγηση των λειτουργιών, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων των ΑΕΙ. Η εργασία που παράγεται σε ένα πανεπιστήμιο σε μια δεδομένη χρονική περίοδο είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, και όχι μόνον των ατομικών ικανοτήτων των προσώπων που συγκροτούν το ανθρώπινο σύστημα 'πανεπιστήμιο'. Η έρευνα, η διδασκαλία, η διαπαιδαγώγηση και η κατάρτιση των φοιτητών, η πρόσληψη και η διαχείριση προσωπικού αλλά και υπηρεσίες όπως η στέγαση, η σίτιση και η περίθαλψη των φοιτητών δεν είναι άθροισμα ατομικών διεργασιών και η ποιότητά τους δεν εξαρτάται μόνον από την ποιότητα των προσώπων που είναι ταγμένα να τις προσφέρουν. Κάθε άτομο που συμμετέχει σε ένα σύστημα παροχής υπηρεσιών με την ευρύτερη έννοια –και το πανεπιστήμιο είναι ένα τέτοιο σύστημα– μπορεί να λογισθεί ως κάτοχος ενός επαγγελματικού κεφαλαίου, δηλαδή ενός δυναμικού συνόλου γνώσεων, ικανοτήτων, αξιών και στάσεων λειτουργικά σχετιζόμενων με την εργασία την οποία καλείται να προσφέρει. Η ποιότητα αυτού του επαγγελματικού κεφαλαίου εξαρτάται από κλασικές παραμέτρους, όπως π.χ. η αρχική κατάρτιση του προσωπικού, αλλά και από παράγοντες όπως η σχέση προσφοράς και ζήτησης προσωπικού στο συγκεκριμένο πανεπιστήμιο και η ποιότητα του συστήματος ανανέωσης και κατανομής του προσωπικού (προσλήψεις, τοποθετήσεις). Η χρήση όμως του (ατομικού) επαγγελματικού κεφαλαίου από τον ίδιο τον εργαζόμενο επηρεάζεται σημαντικά από παράγοντες όπως το νομικό πλαίσιο το οποίο –ως δομή αλλά και ως πραγμάτωση– ρυθμίζει τους όρους χρήσης του κεφαλαίου, τις εργασιακές σχέσεις και, κυρίως, το εργασιακό περιβάλλον που δημιουργεί μέσω των πρακτικών διαχείρισης και άσκησης εποπτείας και ελέγχου το σύστημα διοίκησης του οργανισμού. Αν το εργασιακό περιβάλλον μέσα σε ένα πανεπι-

στήμιο βιώνεται από τους εργαζόμενους (διδασκτικό, διοικητικό, τεχνικό προσωπικό) ως δυσμενές, τότε η αξιολόγηση του πανεπιστημίου θα μπορούσε να εντοπίσει τις αιτίες και να προτείνει λύσεις είτε εντός του ισχύοντος πλαισίου, είτε και λύσεις που το υπερβαίνουν. Αν όντως υπάρχει βούληση να γίνει η διάγνωση των αιτιών που ευθύνονται για τις δυσλειτουργίες στα πανεπιστήμια, τότε η διάγνωση πρέπει να αρχίσει από το σύστημα λήψης αποφάσεων (διοίκηση) οι οποίες σχετίζονται με τη διαμόρφωση πλαισίων δράσης και γενικά του εργασιακού περιβάλλοντος. Εάν αποδειχθεί πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η κρατούσα νοοτροπία στο σύστημα διοίκησης των πανεπιστημίων τείνει να εκτρέπει τους θεσμικά προσδιορισμένους κανόνες και να τους προσαρμόζει στις αρχές μιας άτυπης αλλά ισχυρής κουλτούρας συναλλαγής, εξάρτησης και επιβολής, τότε μάλλον απαιτείται μια ριζική αναμόρφωση του συστήματος διοίκησης στον χώρο των πανεπιστημίων.

Όπως φάνηκε στο πρώτο μέρος αυτού του άρθρου, για μεγάλο χρονικό διάστημα τα ελληνικά ΑΕΙ φαίνεται να διοικούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει πλέον επέλθει τόσο στα όργανα διοίκησης όσο και στους αποδέκτες των αποφάσεών τους ένας εθισμός⁶² αναφορικά με την απόκλιση της συμπεριφοράς μελών της κοινότητας από το προβλεπόμενο θεσμικό πλαίσιο. Η απόκλιση όχι μόνον δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοια, αλλά σε πολλές περιπτώσεις λογίζεται ως συνηθισμένο και κανονικό γεγονός. Για να μιλήσουμε πολιτικά: η ανομία έχει φέρει και τον εθισμό στα παρακαμακά φαινόμενα, ενώ ο εθισμός έχει διευκολυνθεί σημαντικά από τα οικονομικά και τα επαγγελματικά οφέλη τα οποία αποκομίζουν όσοι εκδηλώνουν, στηρίζουν ή ανέχονται την απόκλιση. Η αντιμετώπιση των ανομικών συμπεριφορών μπορεί να γίνει είτε με πρωτοβουλία της ίδιας της πανεπιστημιακής κοινότητας μέσα από την αντίσταση και τη σύγκρουση με τις άτυπες οργανώσεις πελατειακών σχέσεων που είναι ευρύτερα γνωστές ως δίκτυα, είτε με πρωτοβουλία τρίτων είτε σε συνδυασμό των δύο. Η θεσμικού χαρακτήρα εξωτερική αξιολόγηση ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Από το είδος της όμως θα εξαρτηθεί αν υπηρετήσει τις κλασικές αξίες της ακαδημαϊκής ζωής ή αν θα νομιμοποιήσει την ανομία και θα εμπέδωσε ακόμη καλύτερα το καθεστώς των πελατειακών δικτύων στα δημόσια πανεπιστήμια, προετοιμάζοντας το έδαφος για την επίσημη ίδρυση ιδιωτικών.⁶³

Σημειώσεις

1. Βλ. Παλός/Κυριαζή 1999. Για μια ενδεικτική βιβλιογραφία για το θέμα βλ. επίσης το

αφιέρωμα του τεύχους 13 (2004) της επιθεώρησης *Επιστήμη και Κοινωνία* στα πανεπιστήμια, και ειδικότερα το κείμενο των Ν. Παπαδάκη και Ε. Ζιρτιάδου.

2. Μετά τη Μεταπολίτευση ο διάλογος για την αξιολόγηση ξεκινά ουσιαστικά με την κατάργηση του επιθεωρητή ως παραδοσιακού φορέα αξιολόγησης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και την αναζήτηση ενός εναλλακτικού φορέα. Στο διάστημα που ακολούθησε και μέχρι σήμερα έγιναν διαδοχικοί 'διάλογοι' με θέμα την αξιολόγηση, με πιο πρόσφατο παράδειγμα τη δημόσια συζήτηση για την Παιδεία που ξεκίνησε επισήμως τον Ιανουάριο του 2005 με την ενεργοποίηση του Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας. Ειδικότερα για το θέμα, βλ. Π. Παπακωνσταντίνου 1993, Ε. Ζαμπέτα 1994, Γ. Μπαγάκης 2001.

3. Αυτή φαίνεται να είναι και σήμερα η περίπτωση, όπου η πολιτεία εξαγγέλλει διάλογο για την Παιδεία αφού πρώτα έχει περατώσει σημαντικές διοικητικές και νομοθετικές παρεμβάσεις στην εκπαίδευση.

4. Για την έννοια της ανομίας στην εκπαίδευση, βλ. Α. Ε. Γκότοβος 1988 και Α. Ε. Γκότοβος 1996.

5. Για τις γενικότερες προϋποθέσεις της ποιοτικής προσέγγισης στην παιδαγωγική έρευνα, βλ. Schmidt 1997, Friebertshausen/Prengel 1997, Α. Ε. Γκότοβος 1983.

6. Τα εμπειρικά δεδομένα πάνω στα οποία στηρίζεται η παρούσα ανάλυση συγκροτούνται από το περιεχόμενο 24 συνεντεύξεων -βιογραφικού τύπου αφηγήσεων- ισόριθμων μελών της ελληνικής πανεπιστημιακής κοινότητας, μελών του ΔΕΠ αλλά και του λοιπού διδακτικού, τεχνικού και διοικητικού προσωπικού, οκτώ ελληνικών πανεπιστημίων, κεντρικών και περιφερειακών.

7. Μια τέτοια έρευνα βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη και αναμένεται να ολοκληρωθεί περίπου στα τέλη του 2006.

8. Βλ. Πανούσης 2003, Κατσούλης 2003.

9. Με τον όρο *πρυτανική αρχή* γίνεται εδώ αναφορά είτε στο ατομικό είτε στο συλλογικό υποκείμενο μέσα από το οποίο περνά η διοίκηση του πανεπιστημίου. Η δυναμική της ομάδας εντός του συλλογικού υποκειμένου 'πρυτανική αρχή' (Πρυτανεία, Πρυτανικό Συμβούλιο) είναι άλλης τάξεως ζήτημα και δεν θα μας απασχολήσει στο παρόν άρθρο. Υπάρχουν, άλλωστε, πολλά σενάρια γι' αυτή τη δυναμική και ανάλογες πραγματώσεις στην καθημερινή πρακτική. Έτσι, υπάρχει περίπτωση ο πραγματικός πρύτανης ενός πανεπιστημίου να είναι άλλο πρόσωπο, διαφορετικό από τον θεσμικό πρύτανη, π.χ. κάποιος αντιπρύτανης, ο Γραμματέας του πανεπιστημίου ή και κάποιος σημαντικός πανεπιστημιακός παράγοντας. Στο παρόν κείμενο με τον όρο *πρυτανική αρχή* περιοριζόμαστε στο ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο που εκφράζει την αντίστοιχη βούληση και όχι σε εκείνο που την υπαγορεύει ή τη διαμορφώνει.

10. Είναι προφανές ότι από τη στιγμή που η γνησιότητα της βούλησης φαλκιδεύεται στο στάδιο της δημόσιας έκφρασης της από σκοπιμότητες (φόβος, συναλλαγή, συμφηπισμός, κινισμός, απόσυρση κ.ά.), το μέλος έχει ήδη επιτρέψει την αλλοίωση της συνείδησής του. Αν στην αρχή της εγκαινίασής αυτής της πρακτικής η υποκατάσταση της γνήσιας βούλησης είναι μια επώδυνη στιγμή, μέσα στον χρόνο επέρχεται εθισμός, έτσι ώστε η παρεμβολή αλλότρων σκοπιμοτήτων στην έκφραση της βούλησης να βιώνεται πλέον, τόσο από το ίδιο το μέλος όσο και από τους υπόλοιπους μετέχοντες, ως κανονικό γεγονός.

11. Βλ. Παλμός/Κυριαζή 1999: 217.

12. Βλ. Παλμός/Κυριαζή 1999: 207 κ.ε.

13. Σε μια από τις συνεντεύξεις ο συνομιλητής μου έκανε αναφορά στην έκφραση 'θεσμι-

κές προϋποθέσεις' ως κωδικό για αυτού του είδους τους εκβιασμούς: το μέλος του δικτύου που ταυτόχρονα είναι π.χ. πρόεδρος Τμήματος θα μιλήσει για 'θεσμικές προϋποθέσεις' υλοποίησης ενός ερευνητικού προγράμματος, εννοώντας την έγκριση του αιτήματος από ένα ελεγχόμενο σώμα (Γενική Συνέλευση Τμήματος) ή πρόσωπο. Ότι στην ουσία είναι ελεγχος του δικτύου πάνω σε προτάσεις για ερευνητικά προγράμματα με στόχο την εξασφάλιση 'μεριδίου', θα μετονομαστεί από τους ανθρώπους του δικτύου κυνικά σε μέριμνα για την εξασφάλιση των 'θεσμικών προϋποθέσεων' υλοποίησης του ερευνητικού προγράμματος.

14. Στην έννοια του πολιτικού κεφαλαίου θα γίνει εκτενέστερη αναφορά πιο κάτω. Σε γενικές γραμμές όμως πρόκειται για τη δυνατότητα κάποιου να ασκεί επιρροή πάνω σε τρίτους και να προσδιορίζει την *επίσημη* βούλησή τους –και μέσω αυτής την κατεύθυνση και το περιεχόμενο των αποφάσεων στη λήψη των οποίων εκείνοι μετέχουν. Με τη στενότερη έννοια, πολιτικό κεφάλαιο έχει αυτός που στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων (συνεδριάσεις συλλογικών οργάνων) ελέγχει τις βουλήσεις της πλειοψηφίας των μετεχόντων (τα 'κουκιά'). Είναι προφανές ότι μέχρι η διαπραγμάτευση να φτάσει στο τελικό (επίσημο) στάδιο μέσω της συνεδρίασης του συγκεκριμένου συλλογικού οργάνου, κατά κανόνα έχει προηγηθεί αρκετή 'επικοινωνιακή' εργασία, ήπια ή σκληρή –ανάλογα με τις περιστάσεις και το τοπίο των μετεχόντων.

15. Ορισμένα τέτοια άτομα που έχω γνωρίσει προσωπικά εκπέμπουν ή διαδίδουν διαφορετικές πολιτικές ταυτότητες για τον εαυτό τους, ανάλογα με το ακροατήριο. Σε κάποιες περιπτώσεις η συγχρονική πολλαπλότητα ταυτοτήτων συνδυάζεται με τη διαχρονική ρευστότητα ταυτοτήτων.

16. Frohlich 1994.

17. Silverman, D. 1970, Linciln, J. R./Kalleberg, A. L. 1990, Stinchcombe, A. L. 1990, Δικαίου/Berkeley 2004.

18. Βλ. Παπακωνσταντίνου, Γ. 2003.

19. Από τη σκοπιά του ατόμου που μετέχει, το δίκτυο συνιστά μια μορφή *κοινωνικού κεφαλαίου*, με την έννοια που δίνει ο Pierre Bourdieu στον όρο αυτό. Το δίκτυο, όμως, ως κοινωνική πραγματικότητα είναι πιο πολύπλοκη υπόθεση.

20. Bourdieu 1983.

21. Θα ήταν σφάλμα ο αναγνώστης να βγάλει στο σημείο αυτό το συμπέρασμα ότι η διανομή των διαθέσιμων οικονομικών πόρων στα πανεπιστήμια γίνεται συνήθως με μεθόδους εκτός του πεδίου νομιμότητας. Κατά κανόνα η πρόσβαση προσώπων σε πόρους συνδέεται με παρεχόμενες υπηρεσίες σε επίπεδο τυπικό. Αν οι υπηρεσίες αυτές όντως παρέχονται, σε ποιο βαθμό και αν κοστίζουν τόσο όσο κοστολογούνται, είναι άλλης τάξεως ζήτημα. Αυτό που είναι γεγονός είναι ότι μέλη του δικτύου σπάνια θα βρεθούν μπροστά στο ενδεχόμενο να δικαιολογήσουν το ύψος των αμοιβών που εισπράττουν από φερόμενες ως τετελεσμένες υπηρεσίες, ενώ αντίθετα είναι πιο πιθανό ενοχλητικοί μη-ημέτεροι να αναγκαστούν να το κάνουν.

22. Οι περιπτώσεις εικονικών τιμολογίων για είδη εξοπλισμού που έχουν γίνει γνωστές δείχνουν ότι ακόμη και με αυτή τη μορφή κεφαλαίου επιχειρείται ενίοτε η (λαθραία) υπαγωγή του εξοπλιστικού κεφαλαίου στη γενική μορφή οικονομικού κεφαλαίου (χρήμα) με γενικευμένη ανταλλακτική αξία.

23. Η δημιουργία και συσσώρευση αυτής ειδικά της μορφής κεφαλαίου στα πανεπιστήμια είναι από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία της παθολογίας των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η καθαρή μορφή επιρροής την οποία έχει στο νου του όχι απλώς ο αμύητος στους ακαδημαϊκούς βιζαντινισμούς παρατηρητής των πραγμάτων, αλλά πιθανόν και

ο νομοθέτης όταν ρυθμίζει τους κανόνες αλληλεπίδρασης στα ΑΕΙ, είναι το *επιχείρημα*, και μάλιστα το *ορθολογικό επιχείρημα*. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, τότε το πολιτικό κεφάλαιο θα συγκεντρωνόταν στα πρόσωπα που διαθέτουν τα ισχυρότερα επιχειρήματα και ταυτόχρονα έχουν ηθικό κύρος, ώστε να γίνονται πιστευτά. Κάτω, όμως, από τις σημερινές συνθήκες το ορθολογικό επιχείρημα δεν φαίνεται να είναι το ισχυρότερο μέσον συσώρευσης πολιτικού κεφαλαίου. Τρία άλλα μέσα συχνά το υποκαθιστούν: ο λαϊκισμός, ο εκβιασμός και η διαβολή –μεμονωμένα ή σε συνδυασμό. Αναφορικά με το πρώτο μέσον, πρόκειται για τη μείωση των απαιτήσεων –συνήθως επιλεκτική– σε σχέση με τις προϋποθέσεις πρόσβασης προσώπων σε κάποιο αγαθό (π.χ. εξέλιξη στην επόμενη βαθμίδα) ή την πλήρη υποκατάστασή τους από άλλότερες προϋποθέσεις (π.χ. συγγένεια, πολιτική φιλία, γειννίαση στο δίκτυο κ.ά.). Σε ό,τι αφορά το δεύτερο μέσον, πρόκειται για τη συγκέντρωση και τη χρήση ή απειλή χρήσης πληροφοριών γύρω από επιλήψιμες για συγκεκριμένα πρόσωπα συμπεριφορές με στόχο την αμαύρωση της αξιοπρέπειας και της υπόληψής τους. Σε ό,τι αφορά το τρίτο, πρόκειται για χάλκευση πληροφοριών (ή κειμένων, όπως π.χ. πρακτικών), οι οποίες κατασκευάζονται για να παίξουν τον ίδιο ρόλο με τις γνήσιες, αν αυτές υπήρχαν. Η πιο συνηθισμένη περίπτωση κατασκευής (διοικητικών) γεγονότων είναι η κατευθυνόμενη λήψη απόφασης ενός οργάνου (συλλογικού ή ατομικού) σχετικά με ένα μη-γεγονός. Το όργανο μετά από ‘σχημένη’ πρόταση αποφαίνεται ότι ‘ισχύει Χ’ (ή, αντίθετα, ότι ‘δεν ισχύει Χ’), έτσι ώστε η πραγματικότητα που κατασκευάζεται να εξυπηρετεί τους στόχους του δικτύου. Το περιεχόμενο της απόφασης εννοείται ότι έχει ήδη συζητηθεί και αποφασιστεί προτού συνέλθει το εν λόγω όργανο στο οποίο απλώς μεταφέρεται η ειλημμένη απόφαση. Όταν οι βουλήσεις των μετεχόντων στο όργανο είναι ‘ευέλκτες’ και ‘ευλύγιτες’, το όργανο παράγει *γεγονότα* προς το συμφέρον των διαχειριστών του. Από τη σκοπιά εκείνων που κατευθύνουν το εν λόγω όργανο το ζήτημα δεν είναι πλέον τι *όντως ισχύει*, αλλά τι *συμφέρει* να ισχύει, τι είναι σκόπιμο να αποφασίσουμε ότι ισχύει. Το κατευθυνόμενο όργανο λειτουργεί (και μάλιστα ‘δημοκρατικά’) ώστε να προσαρμοστεί η (εικονική) πραγματικότητα στη βούληση των διαχειριστών του οργάνου και κατά προέκταση στη βούληση του δικτύου. Είναι προφανές ότι η αλλοίωση της πραγματικότητας μέσω των επίσημων ‘δεικτών’ της (πρακτικά συνεδριών, αποφάσεις οργάνων) προϋποθέτει την αλλοίωση της βούλησης των μετεχόντων στο όργανο. Αυτή είναι η αναγκαία και επαρκής προϋπόθεση για να ‘πετάξει ο γαΐδαρος’. Όποιος ενδιαφέρεται να δει τι γίνεται με την ακαδημαϊκή αξιοπρέπεια των φορέων της ρευστής συνείδησης, θα πρέπει να ανατρέξει στις ποικίλες τεχνικές εκλογίκευσης και αυτο-εξαπάτησης που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή πανεπιστημιακή ζωή, δηλαδή στην *ποιμιλία της μάσκας* που χρησιμοποιούν τα δρώοντα πρόσωπα προκειμένου να αντεπεξέλθουν στους κινδύνους της αλληλεπίδρασης, όπως θα έλεγε ο Goffman (1969).

24. Η κριτική στις αντιδημοκρατικές δομές και πρακτικές είναι κεντρική υποχρέωση των μελών του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού στα ΑΕΙ, στον βαθμό που τα πανεπιστήμια εκ προδιαγραφής είναι και χώροι διαμόρφωσης πολιτικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών. Ο ίδιος ο καταστατικός νόμος (Ν. 1268/82) για τη λειτουργία των ΑΕΙ ρητά αναφέρει ότι αποστολή των ΑΕΙ είναι και η διαμόρφωση δημοκρατικών πολιτών. Αυτό είναι μέρος της ευρύτερης πολιτικής παιδείας την οποία με βάση τις συνταγματικές επιταγές έχει υποχρέωση να προωθεί το εκπαιδευτικό σύστημα στο σύνολό του. Βλ. και Καρακατσάνη 2003.

25. Όπως με τη συμβατική παραβατικότητα, έτσι και με τα πανεπιστημιακά δίκτυα η νομοθεσία δεν είναι κάτι προς το οποίο οφείλει κανείς να προσανατολίζει τη συμπεριφορά του, αλλά εμπόδιο στην απόλυτη ελευθερία του δικτύου να υλοποιεί χωρίς προκρίμματα τη

βούλησή της. Αυτός άλλωστε είναι ο λόγος για την τήρηση 'δύπλων πρακτικών' και γενικά για τη 'ρευστότητα' των πρακτικών των συνεδριάσεων διαφόρων οργάνων καθώς επίσης και για τη 'ρευστότητα' των ηλεκτρονικών πρωτοκόλλων, όπου οι αλλοιώσεις δεν χρειάζονται και διορθωτικά.

26. Στο παρόν άρθρο περιοριζόμαστε στη στήριξη της υπόθεσης αυτής μέσα από τα ποιοτικά δεδομένα που διαθέτουμε (συνεντεύξεις με πανεπιστημιακούς). Ο εμπειρικός έλεγχος της ίδιας υπόθεσης με την παραδοσιακή έννοια προϋποθέτει ποσοτικά δεδομένα γύρω από δύο μεταβλητές: την απόσταση του ατόμου από το δίκτυο και την απόκτηση κεφαλαίου. Ο έλεγχος αυτός θα γίνει, όταν τα ποσοτικά εμπειρικά δεδομένα που διαθέτουμε καταστούν επαρκή.

27. Μια κρίσιμη μορφή θεσμικοποιημένου πολιτισμικού κεφαλαίου που διαθέτουν τα κεντρικά μέλη ενός πανεπιστημιακού δικτύου είναι οι θεσμικά προσδιορισμένες διοικητικές θέσεις τις οποίες κατέχουν και οι οποίες τους επιτρέπουν να ελέγχουν μέσω διοικητικών αποφάσεων μια σειρά από τομείς της πανεπιστημιακής ζωής (π.χ. την πρόσβαση τρίτων σε πόρους, την απειλή ή επιβολή ποινών, την κατασκευή της πραγματικότητας και την προστασία 'ημετέρων', τη συμμετοχή σε παράλληλα δίκτυα, κ.ά.).

28. Η βασιική δεξαμενή αντίληψης ισχύος των δικτύων –και κυρίως της ηγετικής ομάδας και των ανώτερων στελεχών της– είναι το χαμηλό επίπεδο ανάληψης κινδύνων εκ μέρους των 'συνοδοιπόρων'. Άτομα που εσωτερικά βιώνουν τη σύγκρουση ανάμεσα στην επιλογή να προσχωρήσουν στο δίκτυο και να ωφεληθούν (ή, έστω, να μην ζημιωθούν) αφενός, και στην επιλογή να στραφούν εναντίον του δικτύου με όφελος τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους αλλά με ρίσκο να ζημιωθούν, αφετέρου, προτιμούν την πρώτη επιλογή. Στη συνειδηση του συνοδοιπόρου η ασφάλεια και το (αθέμιτο) προσωπικό όφελος υπερτερούν την τιμή της αξιοπρέπειας και της προώσπισης αρχών, όταν τα τελευταία συνδέονται με κινδύνους. Καταλυτικό ρόλο στο να γείρει η συνειδησιακή πλάστιγγα υπέρ της συμμορφωτικής λύσης είναι ο ορισμός της επιλογής αυτής ως επιλογής που κινείται στα πλαίσια της νομιμότητας. Το σημαντικό από έργο της παρουσίας μιας συγκεκριμένης (αθέμιτης) επιλογής ως νόμιμης, αναλαμβάνουν κατά κανόνα μέλη του δικτύου που κατέχουν νευραλγικές θέσεις στη θεσμική δομή του πανεπιστημίου. Τα άτομα αυτά κατά κάποιον τρόπο είναι υπεύθυνα για το νομικό μακιγιάζ των δράσεων του δικτύου, είτε με τη θεσμική τους ιδιότητα (εισηγητές, νομικοί σύμβουλοι, γραμματείς) είτε με κάποια άλλη (π.χ. μέλη ΔΕΠ σε ρόλο άτυπου νομικού συμβούλου, κοινώς 'νομοκάνονες').

29. Με αυτή την έννοια η ανάλυση του Olson (2003) για τα αίτια και τους μηχανισμούς παρακμής πολιτικο-οικονομικών συστημάτων, αν και ιδιαίτερα χρήσιμη και γόνιμη σε επίπεδο ιδεών και ερεθισμάτων που μπορεί να δώσει στον ερευνητή εκπαιδευτικών συστημάτων (βλ. ιδιαίτερα Olson 2003: 9 κ.ε. και 86 κ.ε.), δεν είναι εύκολο να εφαρμοστεί αυτούσια για τη μελέτη της ανομίας σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Οι έννοιες της *distributional coalition* –αποδίδεται ως 'διανεμητική συσπείρωση' (Κατσούλης 2003: XI)– και της *covert collusion* –αποδίδεται ως 'αφανής συμπαιγνία' (Κατσούλης 2003: XVI)– όπως τις χρησιμοποιεί ο Olson για να παραπέμψει στον έλεγχο και την ιδιοποίηση μέρους της αγοράς και στην ελεγχόμενη διανομή πόρων, αφορούν κυρίως τη μακροσκοπική ανάλυση (υπερ)συστημάτων. Οι εκπαιδευτικοί οργανισμοί παρουσιάζουν συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες σε σχέση με μακροσυστήματα όπως η οικονομία και η πολιτική. Ιδιαίτερα το υποσύστημα του ελληνικού εκπαιδευτικού οργανισμού 'πανεπιστήμιο' παρουσιάζει ιδιομορφίες τόσο στη δομή όσο και στην πραγμάτωση, έτσι ώστε η ανάλυση του Olson χρειάζεται τόσο την προσαρμογή της στο υπό έρευνα

κοινωνικό φαινόμενο, όσο και την απαραίτητη συμπλήρωση από τις κλασικές θεωρίες της ανομίας. Σε ό,τι αφορά το μεθοδολογικό και θεωρητικό στίγμα της δικής μας ψυχο-κοινωνιολογικής ανάλυσης των δικτύων σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, αυτή είναι κατ' αρχήν διεπιστημονική εκ προδιαγραφής. Πρόκειται για μια απόπειρα σύνθεσης θεωριών της κοινωνικής αλληλεπίδρασης – με έμφαση στη λεγόμενη *δραματουργική παράδοση* – με θεωρίες της ανομίας και θεωρίες των εκπαιδευτικών οργανισμών.

30. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι τα δίκτυα δεν διαθέτουν μηχανισμούς άντλησης πληροφοριών για τις κινήσεις των 'αντικαθεστωτικών στοιχείων' της πανεπιστημιακής κοινότητας. Όπως με έπεισε με σκληρά τεκμήρια μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας στη σχετική συνέντευξη, παρακολούθησεις προσώπων για λογαριασμό δικτύων γίνονται όταν υπάρχει πιεστικός λόγος, είτε από βοηθητικό προσωπικό είτε από συνεργάτες σε ερευνητικά προγράμματα, ακόμη και από μέλη του διδακτικού προσωπικού. Η νεκράνσταση πρακτικών της επαιτείας 1967-74 σε σημερινά ελληνικά πανεπιστήμια είναι ενδεχόμενο να εμπνέεται και να συντονίζεται από πρόσωπα που και τότε είχαν αφοσιωθεί στο ίδιο έργο και είχαν διακριθεί για τις επιδόσεις τους σε αυτό. Σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι η αποκτηθείσα τεχνογνωσία παρακολούθησης, διαβολής και κατάδοσης μπορεί να επενδυθεί ως κεφάλαιο για τη συντήρηση των σύγχρονων δικτύων πελατειακών σχέσεων.

31. Για την έννοια της σύγκρουσης σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, βλ. Γκότοβος 1990: 105 κ.ε.

32. Στη στρατηγική αυτή ανήκει και η πρακτική εκ μέρους των ηγετών του δικτύου να περιγράφουν προς τρίτους τη σύγκρουση ανάμεσα σε 'ημέτερους' και αντικαθεστωτικούς σε μια συγκεκριμένη ακαδημαϊκή μονάδα ως 'γραφικότητα' των δύο πλευρών: οι πλευρές απλά 'τσακώνονται' σαν ανώριμα παιδιά που δεν μπορούν να 'τα βρουν', την ίδια στιγμή που το δίκτυο προτείνει την κατάλλαξη μέσω της συναλλαγής.

33. Στο πλαίσιο των συζητήσεων για τα πανεπιστήμια οι περισσότεροι από τους συνομιλητές μου που ρωτήθηκαν γιατί δεν καταφεύγουν σε εξω-πανεπιστημιακούς διαιτητικούς θεσμούς (δικαιοσύνη) προκειμένου να δικαιωθούν, όταν έχουν την υποψία ότι οι ακαδημαϊκοί θεσμοί διαιτησίας είναι στρατευμένοι σε κάποιο δίκτυο συμφερόντων, απάντησαν ότι διατηρούν ισχυρές επιφυλάξεις για τη λειτουργία των εν λόγω θεσμών και, κυρίως, ότι δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο 'κοινής τομής δικτύων', με άλλα λόγια το ενδεχόμενο πρόσωπα που συγκροτούν ένα ακαδημαϊκό δίκτυο να είναι ταυτόχρονα και μέλη εξω-πανεπιστημιακού δικτύου στο οποίο μετέχουν και πρόσωπα από τον χώρο της πολιτικής, των μαζικών μέσων επικοινωνίας, της οικονομίας και της δικαιοσύνης.

34. Με τον όρο *νεποτισμός* περιγράφουμε εδώ την πελοποίηση ότι σε ό,τι αφορά την πρόσβαση πολλών υποψηφίων σε περιορισμένα αγαθά (π.χ. θέσεις) προτεραιότητα έχει το άτομο που βρίσκεται κοντά στο δίκτυο, κυρίως κοντά σε πρόσωπα που συγκροτούν τον πυρήνα του, και όχι το άτομο που ανταποκρίνεται καλύτερα στα προβλεπόμενα από το νόμο προσόντα. Το προτεινόμενο άτομο δεν χρειάζεται να έχει οπωσδήποτε συγγενικούς δεσμούς με μέλος του δικτύου, αλλά όταν έχει, ο όρος *νεποτισμός* χρησιμοποιείται με την παραδοσιακή στενή του έννοια. Η προώθηση 'ημέτερων' είναι κεντρική αρχή ενός πελατειακού δικτύου. Η συγκρότηση επιτροπών από 'ημέτερους' οι οποίες θα κρίνουν 'αξιοκρατικά' τον υποψήφιο 'ημέτερο' είναι η πιο συνηθισμένη μέθοδος με την οποία προσοδίδεται νομιμοφάνεια στον νεποτισμό.

35. Υπό την προϋπόθεση φυσικά ότι (τα) πρόσωπα της πρωταγίας συμπύκνουν με την ηγεσία του δικτύου.

36. Η λέξη 'πολιτικά' εδώ δεν σημαίνει κάποια πολιτική ή ιδεολογική ταυτότητα του κρινόμενου, αλλά εγγύτητα ή απόσταση από το δίκτυο. Το ότι ορισμένες φορές η εγγύτητα ή η απόσταση από το δίκτυο συμπίπτει με την κομματική-ιδεολογική ταυτότητα κάποιου από τους πάτρωνες του υποψηφίου, είναι δευτερεύον. Άλλωστε τα δίκτυα είναι κατά κανόνα υπερχομματικά, συνεπώς ο προωθούμενος από το δίκτυο είναι αναμενόμενο να συμπίπτει ως προς την πολιτικο-ιδεολογική του ταυτότητα με κάποιον από τους πάτρωνες.

37. Μιλάμε για το νέο μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας, γιατί τα παλαιότερα μέλη γνωρίζουν την ύπαρξή του τόσο καλά, ώστε επέρχεται πλέον ένας εθισμός, με αποτέλεσμα να αμβλύνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό τα αντανάκλαστικά τους στην ανομία που εκδηλώνεται καθημερινά με τη δική τους συνεργία ή ανοχή. Όπως, όμως, επισημάναμε νωρίτερα, η λέξη *ανομία* δεν παραπέμπει μόνο σε παραβατικές ή αντικανονικές συμπεριφορές μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και στην αλλοίωση της συνείδησης νομιμότητας, στο γεγονός δηλαδή ότι το άτομο δεν είναι πλέον σε θέση να δυσανασχετήσει με την τέλεση αντικανονικών ενεργειών – όταν δεν συμμετέχει το ίδιο στην τέλεσή τους.

38. Το ερώτημα πώς βιώνουν οι φοιτητές στα πανεπιστήμια την ύπαρξη και ενεργοποίηση των παράλληλων δομών, τις οποίες στο κείμενο αυτό ονομάζουμε *δίκτυα*, είναι αρκετά πολύπλοκο. Ο λόγος αυτής της πολυπλοκότητας είναι ότι παρεμβάλλονται πολλοί παράγοντες οι οποίοι από κοινού και σε συνδυασμό καθορίζουν αν, πότε, πώς και σε ποιο βαθμό ο μέσος φοιτητής θα βιώσει την παρουσία του δικτύου στο Ίδρυμα.

39. Αυτή είναι η περίπτωση όπου το υπηρεσιακό καθήκον του οποιουδήποτε υπερχείμνου, σε σχέση με το συγκεκριμένο πρόσωπο του παραδείγματός μας, διοικητικού οργάνου να διεκπεραιώσει μια υπόθεση ρουτίνας, παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα εννοϊκή μεταχείριση του οργάνου προς το πρόσωπο και ως δείγμα εξαιρετικά καλής και φιλικής διάθεσης απέναντί του. Το βαθύτερο μήνυμα αυτής της μετάφρασης του καθήκοντος σε διάθεση για εννοϊκή μεταχείριση είναι ότι το όργανο, το οποίο κατά κανόνα σε τέτοιες περιπτώσεις είναι μέλος του δικτύου, προσδοκά μια μελλοντική ανταποδοτική συμπεριφορά από το πρόσωπο. Η μελλοντική συμπεριφορά είτε προσδιορίζεται ευθέως είτε αφήνεται να εννοηθεί είτε διατυπώνεται ως γενική υποχρέωση για φιλική στάση, αποχή από ενδεχόμενη κριτική και κυρίως αποστασιοποίηση του προσώπου από τους 'άλλους', από την αντικαθεστωτική ομάδα. Πρόκειται για ένα είδος ακαδημαϊκού 'γρηγορόσημου', με τη διαφορά ότι το μέσον συναλλαγής δεν ανήκει στον οικονομικό, αλλά στον πολιτικό κώδικα. Πιο απλά: βάζω την υπογραφή μου, όπως επιβάλλει ο νόμος, και διεκπεραιώνω την υπόθεσή σου, αλλά φροντίσε κι εσύ να το ανταποδώσεις με κάποιο τρόπο, όπως απαγορεύει ρητά ο νόμος. Αυτό αφορά τη θετική εκδοχή της συναλλαγής. Η αρνητική εκδοχή είναι διαφορετική: αρνούμαι να βάλω την υπογραφή μου, παρά το ότι ο νόμος το προβλέπει, επειδή δεν έδειξες –ή δεν πρόκειται να δείξεις– την πρόποσα διαγωγή και δεν συντονίστηκες με τη βούλησή μου, όπως είχες υποχρέωση.

40. Αυτό συμβαίνει όταν και επειδή ένα υπηρεσιακό όργανο ή κάποιο άλλο μέλος του δικτύου αυθαιρετεί, αλλά το υπερχείμνο όργανο που έχει διαιτητική αρμοδιότητα είναι επίσης προσκολλημένο στο δίκτυο –και αυτό μπορεί να φτάνει μέχρι το ανώτατο διαιτητικό όργανο. Έτσι το υπερχείμνο όργανο δεν πρόκειται να παίξει τον ρόλο του αντικειμενικού και ουδέτερου παρατηρητή και να διαιτητεύσει, αλλά είτε θα δικαιώσει είτε θα συγκαλύψει τον αυθαιρετούντα 'ημέτερο'. Μια από τις συνηθισμένες πρακτικές σημερινής διαιτησίας είναι η απόφαση διενέργειας ελέγχου, π.χ. ένορκης διοικητικής εξέτασης, από το υπερχείμνο όργανο και η ανάθεσή της σε κάποιον ο οποίος επίσης ανήκει στο δίκτυο, με διπλό στόχο: (α) να τηρηθούν τα προσήματα και να φανερί ότι το Ίδρυμα έχει πρόσωπο, και (β) να μείνει ο

ομοτράπεζος στο απυρόβλητο ή ακόμα και να εμφανισθεί ως θύμα σκοφαντικής δυσφήμισης. Σε περίπτωση αδιαμφισβήτητης αυθαιρεσίας από εξέχον μέλος του δικτύου εναντίον ενός προσώπου, καλώς εχόντων των πραγμάτων όλα τα όργανα –από το ιεραρχικά κατώτερο μέχρι το ανώτατο– ευθυγραμμίζονται με τη βούληση του δικτύου και αποφασίζουν να συγκαλύψουν διαδοχικά την αυθαιρεσία του ημέτερου.

41. Η έννοια της *ευθυγράμμισης* παραπέμπει σε συμπεριφορές συμμόρφωσης προς τη βούληση της ηγεσίας (κεντρικής ή περιφερειακής) του δικτύου. Σε επίπεδο έκφρασης, η συμμόρφωση παίρνει διάφορες τιμές, ανάλογα με τις θεατρικές ανάγκες του χώρου. Σαν παράδειγμα αναφέρονται οι σκληρές δήθεν κριτικές σε συγκεκριμένα πρόσωπα του δικτύου από ομοτράπεζούς των, οι οποίες γίνονται κυρίως για να αποκρύψουν την αγαστή συνεργασία επί της ουσίας ανάμεσα στους υποκριτικούς επικριτές και στους δήθεν επικρινόμενους. Ως παράδειγμα τέτοιας συμπεριφοράς μου ανέφερε κάποιος από τα υποκείμενα την περίπτωση καθηγητή που σε δημοσίευσμά του στον ημερήσιο Τύπο ασκούσε δριμυτάτη κριτική στην πρωτανική αρχή συγκεκριμένου πανεπιστημίου, αλλά ανταμείφθηκε από την πρωτανεία με τη διατήρησή του στη θέση του υπευθύνου για μια σειρά από ερευνητικά προγράμματα.

42. Τα σενάρια και οι πρακτικές για τη φήμιση και τη σίγηση ενοχλητικών φωνών είναι πάρα πολλά. Και μόνον η απαρτίωσή τους θα παραβίαζε τα όρια του παρόντος άρθρου.

43. Δεν είναι απαραίτητο το ίδιο πρόσωπο να είναι ηγέτης για όλα τα μέλη του δικτύου: ενδέχεται οι επιμέρους ομάδες που το συγκροτούν να αναγνωρίζουν διαφορετικό πρόσωπο ως αρχηγό, πράγμα που σημαίνει ότι η ηγεσία του δικτύου είναι εκ των πραγμάτων συλλογική και ταυτόχρονα δυναμική. Όταν τα ιεραρχικά κατώτερα μέλη του δικτύου κάνουν αναφορές στον αρχηγό, είναι πιθανόν να χρησιμοποιούν κωδικοποιημένες εκφράσεις, όπως π. χ. ‘ο τιμονιέρης’, ‘ο αρχηγός’, ‘ο στρατηγός’, ‘ο μεγάλος’, ‘ο Γκενεράλ’ κ.ά. για να δηλώσουν περιπαικτικά ή κυριολεκτικά την κεντρική θέση του συγκεκριμένου ατόμου στην ιεραρχία του δικτύου.

44. Η ανατομία των πανεπιστημιακών δικτύων δείχνει ότι στο δίκτυο υπάρχει μια ποικιλία θέσεων και σχέσεων η οποία παραπέμπει σε μιαν αντίστοιχη ποικιλία *τρόπων συμμετοχής* σε αυτό. Οι σχέσεις ανάμεσα στα πρόσωπα που συγκροτούν το δίκτυο δεν είναι πάντοτε και δεν είναι κατ’ ανάγκην αρμονικές και ισοτίμες. Σε επίπεδο κατανομής ισχύος, θα μπορούσε κανείς να περιγράψει τις σχέσεις αυτές ως σχέσεις ιεραρχικές, όπου η αναγνώριση της ιεραρχικής δομής, η υπακοή και η συνεργασία του ιεραρχικά κατώτερου προς τον ‘προϊστάμενο’, και γενικά στα μέλη του ηγετικού πυρήνα, είναι βασικές προϋποθέσεις για τη διατήρηση αρμονικών σχέσεων. Σε επίπεδο κατανομής συμβολικού κεφαλαίου –δηλαδή του μύθου ή της εικόνας που κυκλοφορεί στην ακαδημαϊκή κοινότητα για τη σπουδαιότητα ή το ‘δυναμικό καταστροφής’ ενός συγκεκριμένου ατόμου– τα πράγματα μπορεί να είναι διαφορετικά. Η ασυμβατότητα αυτή ανάμεσα στο πολιτικό (ιεραρχική θέση στο δίκτυο) και το συμβολικό (μύθος για ένα πρόσωπο) κεφάλαιο δημιουργεί μια ειδική κατηγορία μετεχόντων στο δίκτυο που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει *ακαδημαϊκούς εκβιαστές*. Τα άτομα αυτά ενεργοποιούν μια μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου –και συγκεκριμένα: πληροφορίες και στοιχεία που διαθέτουν ή μπορούν να κατασκευάσουν για παλιές ή πρόσφατες επιλήψεις συμπεριφορές και δραστηριότητες τρίτων– το οποίο χρησιμοποιούν κυρίως ως απειλή και ενίοτε ως ‘διαροή’, προκειμένου να πετύχουν την ευθυγράμμιση ακόμη και ηγετικών μελών του δικτύου στη βούλησή τους. Με τον τρόπο αυτό ωφελούνται, όπως και τα υπόλοιπα μέλη, από τη συμμετοχή τους στο δίκτυο, χωρίς όμως να δημιουργούν κατ’ ανάγκην σχέσεις υποταγής μέσα σε αυτό και χωρίς την υποχρέωση να ανταποδώσουν με κάποιον τρόπο το όφελος που καρπώνονται από τη λειτουρ-

γία του. Με άλλα λόγια, 'αγοράζουν' σχετικά φθηνά τις υπηρεσίες του δικτύου, εκεί που ένα τυπικό μέλος υποχρεώνεται σε ανταποδοτική συμπεριφορά. Είναι οι κυνικοί λαθροπειβάτες του δικτύου ελέω ειδικού επικοινωνιακού κεφαλαίου με το οποίο εκφοβίζουν αποτελεσματικά τα κεντρικά πρόσωπα του δικτύου ότι μπορούν να πλήξουν τη δημόσια εικόνα τους, αν δεν πάρουν ό,τι ζητήσουν. Παρά την 'αγένειά' τους, η χρησιμότητα τέτοιων συνεργατών από τη σκοπιά της ηγετικής ομάδας είναι προφανής: μέσω μιας επωφελούς για τους εκβιαστές συναλλαγής κατορθώνουν, πρώτον, να διατηρήσουν στο απυρόβλητο τη δημόσια εικόνα τους ή την εικόνα άλλου απειλούμενου μέλους του δικτύου και, δεύτερον, να ενισχύσουν την προστασία του δικτύου στρέφοντας την τρομοκρατική δράση των κυνικών μελών εναντίον τρίτων, ιδιαίτερα εναντίον εκείνων που βρίσκονται σε σχέση αντιπαλότητας με το δίκτυο. Ένας ενάγωγος 'αρχηγός' μαθαίνει μέσα στο χρόνο πώς να διαμορφώνει επωφελείς για το δίκτυο ισορροπίες ανάμεσα στα 'λογικά', τα 'απαιτητικά' και τα 'κυνικά' μέλη του δικτύου, εξασφαλίζοντας έτσι τη συνοχή και την αναπαραγωγή του. Είναι επίσης προφανές ότι το 'δυναμικό καταστροφής' που διαθέτουν ορισμένα μέλη του δικτύου δεν στρέφεται μόνον εναντίον των ιεραρχικά ανωτέρων τους, αλλά και εναντίον κάθε επιδοξου αμφισβητή της εξουσίας των. Μάλιστα το δυναμικό αυτό γίνεται πολύ ισχυρότερο, όταν δημιουργούνται διαισνήσεις και διαπλοκές ανάμεσα στο πανεπιστημιακό δίκτυο και σε άλλα δίκτυα (πολιτικά, δικαστικά, εκκλησιαστικά κ.α.) εκτός πανεπιστημίου. Εάν π.χ. ένα μέλος του πανεπιστημιακού δικτύου μπορεί να απειλήσει με αξιόπιστο τρόπο υποψήφιο θύμα του ότι διαθέτει συμμάχους σε νευραλγικές περιοχές του κράτους –όπως λ. χ. σε μια υπηρεσία Διαχείρισης ή το Κοινοβούλιο– οι οποίοι κίνοντας (κατά) χρήση των αρμοδιοτήτων τους θα ενοχοποιήσουν το εκβιαζόμενο μέλος ΔΕΠ για κακοδιαχείριση ερευνητικών και άλλων προγραμμάτων, ο εκβιαστής αποκτά αυτομάτως μεγαλύτερη από τη συνηθισμένη διαπραγματευτική ισχύ και, υπό προϋποθέσεις, είναι σε θέση να πετύχει τη συμμόρφωση του απειλούμενου στη βούληση του δικτύου. Σε αυτήν την πλευρά της εξουσίας αναφέρεται ο Olson (Olson 2003: 86), όταν παραπέμποντας στον Thomas Schelling, μιλά για τη 'σκοτεινή πτυχή της δύναμης'.

45. Η εκτροπή αυτή συνοδεύεται και από έναν αυτο-ευνουχισμό των καθηγητών, και εν γένει των μελών ΔΕΠ, ως λειτουργιών: συχνά αντί πινακίου φακής παραιτούνται από το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης τους, εκχωρώντας το στα στελέχη του δικτύου που δρουν στη μονάδα τους. Με τον τρόπο αυτό η πάλη ποτέ έδρα εκδικούμενη ετανομεφάνίζεται στο προσκήνιο με συλλογικό πρόσωπο, αντί του ατομικού. Όταν μέλη ΔΕΠ αφήνουν τις συνειδήσεις τους να κατευθύνονται από τρίτους, η έδρα έχει ήδη παλινорθηθεί. Τα πολλά πρόσωπα που τη συνθέτουν έχουν και μιλούν μία φωνή, τη φωνή του αρχηγού της ομάδας. Η εμφάνιση της 'συλλογικής έδρας' στο προσκήνιο μετά την εφαρμογή του Ν. 1268/82, έχει επισημανθεί και από άλλους ερευνητές (Κατσούλης 2003: XXIII). Δεν είναι πάντως βέβαιο ότι η ηγεσία της νέας αυτής μορφής της έδρας είναι 'αφανής', με την έννοια της 'αφανούς συμπαιγνίας' από την ανάλυση του Olson (Olson 2003). Ίσως σε ορισμένα πανεπιστήμια να πρόκειται για αφανή ηγεσία. Σε άλλα πανεπιστήμια, πάντως, όχι μόνον η σύσταση του διευθυντηρίου από πλευράς προσώπων είναι διαφανής, αλλά και η ίδια η ηγεσία του: πρόκειται για τις περιπτώσεις δικτύων με σχετικά μεγάλη διάρκεια μέσα στον χρόνο και με αντίστοιχα υψηλή αυτοπεποίθηση.

46. Βλ. Ν. 2083/82, άρθρο 3.

47. Σε ορισμένα μάλιστα πανεπιστήμια ένα μέρος των πόρων αυτών διατίθεται επίσημα με αποφάσεις οικείων οργάνων (Σύγκλητος) από τις Επιτροπές Ερευνών στην Πρωτανεία, η

οποία με τη σειρά της τους διαθέτει χωρίς περαιτέρω έλεγχο για την 'ανάπτυξη' του πανεπιστημίου.

48. Η συνάρτηση ανάμεσα στη ροή κονδυλίων και την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων στα ελληνικά ΑΕΙ έχει επισημανθεί και από άλλους ερευνητές. Βλ. Παληός/Κυριαζή 1999: 214.

49. Το άτομο που συνεργάζεται σε ένα πανεπιστημιακό δίκτυο μπορεί να υπολογίζει στη συμπαράσταση των άλλων συμμετεχόντων και, ταυτόχρονα, δεσμεύεται να συνεισφέρει στην προώθηση των στόχων του δικτύου προστατεύοντας τα συμφέροντα της ομάδας στον τομέα ευθύνης του. Η ιδιαιτερότητα των πανεπιστημιακών δικτύων σε σύγκριση με άλλου τύπου δίκτυα προώθησης συμφερόντων είναι η εξής: τα πανεπιστημιακά δίκτυα δεν είναι κατ' ανάγκην ομάδες δικτυωμένων προσώπων με τη μορφή 'συμμοριών' ή 'μασσονικών' κύκλων. Πρόκειται μάλλον για βραχείας ή μακράς διάρκειας πελατειακά δίκτυα τα οποία ως προς τη σύνθεση των κεντρικών τους προσώπων βρίσκονται σε αντιστοιχία με προβλεπόμενες θεσμικές δομές (όργανα διοίκησης, προϊστάμενοι υπηρεσιών, εκπρόσωποι ομάδων, μέλη επιτροπών κ. ά.). Με αυτή την έννοια το δίκτυο είναι η αθέατη πλευρά της θεομοθετημένης δομής σε ένα ΑΕΙ. Εάν π.χ. τα πρόσωπα που κατέχουν συγκεκριμένες θέσεις και είναι φορείς αντίστοιχων ρόλων σε κρίσιμα για τη λειτουργία ενός πανεπιστημίου πόστα συγκροτήσουν ένα πελατειακό δίκτυο και αρχίσουν να συμπεριφέρονται ανομικά, προσανατολίζοντας τη δράση τους στους σκοπούς του δικτύου αντί να την προσανατολίσουν στη βούληση του νομοθέτη, δημιουργείται μια *παράλληλη πανεπιστημιακή δομή* η οποία δρα με ιδιωτικά κριτήρια, ενώ ταυτόχρονα μέσω νομομορφανών πρακτικών παρουσιάζει τη δράση της ως θεσμική συμπεριφορά. Το βασικό εργαλείο για την παραγωγή νομομορφάνειας κάτω από τις σημερινές συνθήκες λειτουργίας των ΑΕΙ είναι ο έλεγχος εκ μέρους του δικτύου των πλειοψηφιών στα διάφορα όργανα διοίκησης –στην καθημερινή πανεπιστημιακή αργκό: 'τα κουκιά'.

50. Οι τελευταίοι χαρακτηρίζονται σε ορισμένες περιπτώσεις με λέξεις δανεισμένες από την πολιτική φιλοσοφία του Ισλάμ ('μουτζαχεντίν') για να εκδηλωθεί τόσο ο βαθμός αφοσίωσης στην ιδέα, όσο και η ετοιμότητα ανάληψης δράσης, εάν το απαιτήσουν οι περιστάσεις.

51. Σχετικά με τον προβληματισμό αυτό, βλ. ιδιαίτερα Hirschman 2002.

52. Η αξία της ακαδημαϊκής ελευθερίας –με την έννοια της δυνατότητας έκφρασης γνώμης χωρίς τον φόβο ενδεχόμενων αρνητικών συνεπειών και χωρίς την πίεση για ευθυγράμμιση- παραπέμπει στην χουμπολτιανή παράδοση του πανεπιστημίου. Η αξία αυτή όντως δοκιμάζεται στις μέρες μας, παρά τις δυνατότητες που δόθηκαν μέσω του θεσμικού πλαισίου του 1982 (Ν. 1268/82) για ελεύθερη έκφραση γνώμης από όλα τα μέλη του διδακτικού προσωπικού. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η απώλεια της ελευθερίας των πανεπιστημιακών δασκάλων οφείνεται στην αλλαγή προτύπου του καθηγητή από 'ανιδιοτελή επιστήμονα' σε 'καθηγητή-μάντζερ', καθώς ο τελευταίος είναι υποχρεωμένος να ελιχθεί προκειμένου να εξασφαλίσει χρηματοδοτήσεις (Πυργιωτάκης 2004). Αν και η θέση αυτή εξηγεί πράγματι ένα μέρος της απώλειας της ανεξαρτησίας των πανεπιστημιακών, αφήνει ανεξημένητα πολλά φαινόμενα εξάρτησης που παρατηρούνται σήμερα μέσα στο ίδιο πανεπιστήμιο των 'καθηγητών-μάντζερ'. Πώς εξηγείται λ.χ. η απώλεια της ελευθερίας από καθηγητές που δεν έχουν υποβάλει ποτέ στη ζωή τους πρόταση για ένα ερευνητικό πρόγραμμα ή που δεν έχουν ποτέ συμμετάσχει στην υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος, αλλά παρόλα αυτά εκχωρούν πλήρως το δικαίωμα προσωπικής γνώμης σε τρίτους; Γιατί είναι απαραίτητο να ελίσσεται ο καθηγητής που είναι σε θέση να διαμορφώνει καλά τεκμηριωμένες προτάσεις για ερευνητικά προγράμματα, χωρίς τη χρηματοδότηση των οποίων δεν είναι εύκολο να γίνει έρευνα; Μάλλον δεν πρέπει να είναι

οι ίδιες οι προτάσεις του καθηγητή για προγράμματα η αιτία για την απώλεια της ανεξαρτησίας του, αλλά ένα πρότυπο διοίκησης του πανεπιστημίου στο οποίο –όπως χαρακτηριστικά ανέφερε στη συνέντευξη ένας τους συνομιλητές μου– τόσο στη διαδικασία έγκρισης όσο και στη διαδικασία υλοποίησης του ερευνητικού προγράμματος περιμένουν σε κάθε γωνία ‘νταβατζήδες με τήβεννο’.

53. Οι παρακολυθήσεις της επικοινωνίας, η αποστολή δεμάτων με πυρομαχικά στο σπίτι ‘αντικαθεστωτικών στοιχείων’, η απειλή ή και η χρήση ωμής σωματικής βίας είναι ορισμένες από τις στρατηγικές εκβιασμού που βίωσαν ορισμένοι από τους συνομιλητές μου όταν δεν ευθυγραμμίστηκαν με τη βούληση κάποιου από τους ‘νονούς’ του δικτύου.

54. Αυτή είναι μια από τις πιο σημαντικές πτυχές του προβλήματος της ανομίας στα ελληνικά πανεπιστήμια σήμερα: το πραγματικό περιεχόμενο της βούλησης των ατόμων που, κατά πλειοψηφία, προτιμούν και επιβάλλουν συγκεκριμένα πρόσωπα σε συγκεκριμένους ρόλους, με την επίκληση δημοκρατικών διαδικασιών. Η υπόθεση που θέτουμε προς συζήτηση είναι ότι ένας κύκλος προσώπων που με διάφορους τρόπους ελέγχονται από τα μέλη ενός δικτύου ως προς το περιεχόμενο της βούλησης που θα πρέπει να εκφράσουν στα πλαίσια οργάνων διοίκησης ή εκλεκτορικών σωμάτων για την ανάδειξη οργάνων διοίκησης, γεννά, νομιμοποιεί και αναπαράγει το εν λόγω δίκτυο. Αυτή είναι η πολιτική ουσία και η ρίζα του ανομικού φαινομένου. Σε επίπεδο ρητορικής όλες οι δραστηριότητες των υποστηρικτών του δικτύου παρουσιάζονται ως σεβασμός στους θεσμούς και ως πλήρης συμμόρφωση στη νομιμότητα και τους θεσμικούς κανόνες. Η ευθυγράμμιση στη βούληση του δικτύου παρουσιάζεται ως σεβασμός απέναντι στη βούληση του νομοθέτη. Ανάμεσα στους υποστηρικτές του δικτύου υπάρχουν άτομα που έχουν πλήρη επίγνωση ότι στηρίζουν το δίκτυο, και όχι τον νόμο. Υπάρχουν, όμως, και άλλοι οι οποίοι δεν είναι σε θέση να συνειδητοποιήσουν τη διάκριση ανάμεσα στον νόμο και στο δίκτυο και πιστεύουν ότι όντως δρουν θεσμικά, όταν ακριβώς πράττουν το αντίθετο. Τα ποσοστά των κινικών και των αφελών υποστηρικτών του δικτύου δεν είναι γνωστά.

55. Ωστόσο σε έναν δημόσιο διάλογο για την αναβάθμιση της Παιδείας δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να ξεκινά κανείς από απαισιόδοξες παραδοχές για αδηρικές πραγματώσεις, και ειδικότερα αρνητικές χρήσεις, της αξιολόγησης ως διαδικασίας αποτίμησης των λειτουργιών, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων των ΑΕΙ. Είναι σαφές πως όταν τοποθετείται κανείς υπέρ της αξιολόγησης των ΑΕΙ, ταυτόχρονα τοποθετείται και υπέρ της διασφάλισης των προϋποθέσεων για μια τεχνικά άριστα, επιστημονικά θεμελιωμένη και ακαδημαϊκά αποδεκτή υλοποίηση ενός μοντέλου αποτίμησης και αποτίμησης των ελληνικών πανεπιστημίων. Συμπερασματικά, όταν είναι κανείς υπέρ της αξιολόγησης, δεν μπορεί παρά να εννοεί ένα συγκεκριμένο μοντέλο αξιολόγησης. Ποιο είναι αυτό το μοντέλο και τι περιλαμβάνει; Οι επιφυλάξεις, πάντως, οι οποίες εκφράστηκαν σχετικά με την πιο πρόσφατη απόπειρα δημιουργίας ενός γενικευμένου διαλόγου για εκπαιδευτικά θέματα μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας (ΕΣΥΠ) στις αρχές του 2005 αφορούν τη νομιμοποιητική λειτουργία αυτού του διαλόγου, δηλαδή την πολιτική πρωτοβουλία να χρησιμοποιηθεί ο διάλογος όχι ως εργαλείο προσδιορισμού των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, αλλά ως εργαλείο δημιουργίας εκ των υστέρων συναίνεσης σε ήδη ειλημμένες αποφάσεις. Βλ. π.χ. Κάτοικας/Μάστορας 2005, Μάστορας 2005, Βαρίνου/Ανδριτσάκη 2005α, Βαρίνου/Ανδριτσάκη 2005β, Λαμπριανίδης 2005.

56. Βλ. Ρηγάτου 2002.

57. Ρηγάτου, ό. π.: 235 κ.ε.

58. Θεωρητικά κάθε ακαδημαϊκή μονάδα (Εργαστήριο, Κέντρο, Τομέας, Τμήμα, Σχολή,

Υπηρεσία, Ίδρυμα) μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αξιολόγησης. Οι βασικές, όμως, μονάδες που αξιολογούνται είναι συνήθως το Τμήμα και το Ίδρυμα, για τον λόγο ότι μέσω της αξιολόγησης αυτών των μονάδων αξιολογούνται έμμεσα και οι υπόλοιπες μονάδες και υπηρεσίες.

59. Ήδη υπάρχουν στον ευρωπαϊκό διάλογο για την αξιολόγηση της ποιότητας της εκπαίδευσης προτάσεις για την καθιέρωση συγκεκριμένων δεικτών ποιότητας (Ρηγάτου 2002: 39 κ.ε.). Ο προσδιορισμός των δεικτών ποιότητας για τα πανεπιστήμια είναι κρίσιμη παράμετρος για την ποιότητα της ίδιας της αξιολόγησης ως ερευνητικής διαδικασίας, δηλαδή για την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της εικόνας του πανεπιστημίου έτσι όπως αυτή θα προκύψει μέσα από την αξιολόγηση. Από τη συγκρότηση αυτών των δεικτών κρίνεται, άλλωστε, αν υπάρχει βούληση για αξιολόγηση, όπως επίσης και για ποια αξιολόγηση γίνεται λόγος.

60. Πλήρη ακύρωση των επιπτώσεων από μια πετυχημένη, έγκυρη και αξιόπιστη αξιολόγηση θα είχαμε π.χ. εάν η γνώση για τη δυσλειτουργία μιας μονάδας, υπηρεσίας ή συστήματος δεν οδηγούσε σε καμία απολύτως αλλαγή των όρων λειτουργίας του εν λόγω υποσυστήματος. Το δύσκολο ερώτημα από πολιτικής πλευράς είναι αν οι –αναγκαίες– επιπτώσεις και συνέπειες πρέπει να προκληθούν από την ίδια την ακαδημαϊκή κοινότητα, ή εάν αναμένουμε να προέλθουν εξωσυστημικά –π.χ. από το υπουργείο Παιδείας. Με το ισχύον καθεστώς αυτοδιοίκησης ορισμένες διορθωτικές κινήσεις εκ μέρους της πολιτείας δεν είναι καν θεμιτές: πώς μπορεί λ.χ. να παρέμβει το Υπουργείο για να σταματήσει μια πρωτανική αρχή ή ένα πανεπιστημιακό όργανο να κάνει ‘ρουσφέτια’ επενδύοντάς τα με ‘δημοκρατικές πλειοψηφίες’;

61. Η αποστολή αυτή των ΑΕΙ ορίζεται ρητά και στον καταστατικό νόμο (Ν. 1268/82, άρθρο 1, παρ. 2): *‘Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.) που έχουν ως αποστολή...να συντείνουν στη διαμόρφωση υπεύθυνων ανθρώπων με επιστημονική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική συνείδηση και να παρέχουν τα απαραίτητα εφόδια που θα εξασφαλίζουν την άρτια κατάρτισή τους για επιστημονική και επαγγελματική σταδιοδρομία.’*

62. Ο όρος ‘εθισμός’, όπως χρησιμοποιείται εδώ, βρίσκεται από σημασιολογικής πλευράς πολύ κοντά στον όρο *habitus*, όπως αυτός χρησιμοποιείται από τον Pierre Bourdieu. Ο συνεργάτης ενός δικτύου διαμορφώνει μέσα από την κοινωνικοποίηση του στην πανεπιστημιακή καθημερινότητα ένα σύνολο γνώσεων, τεχνικών, αξιών, προδιαθέσεων και στάσεων, ώστε να καθίσταται εφικτή η αποτελεσματική λειτουργία του δικτύου μέσω της προσαρμογής των συνεργατών στη φιλοσοφία και τις πρακτικές του, μέσω της απόκτησης των απαραίτητων γνώσεων (πληροφοριών) και δεξιοτήτων για την επωφελή αξιοποίησή του και γενικότερα μέσω του συντονισμού τους με τις απαιτήσεις του δικτύου.

63. Αν η ανάλυση που επιχειρείται εδώ επιβεβαιωθεί από τα ποσοτικού τύπου εμπειρικά δεδομένα, τότε κατά κάποιον τρόπο τα εμφανιζόμενα ως δημόσια σημερινά πανεπιστήμια στην Ελλάδα δεν είναι και τόσο δημόσια. Τα πανεπιστημιακά δίκτυα πελατειακών σχέσεων –αν αποδειχθεί και με ποσοτικά εμπειρικά δεδομένα ότι δεν πρόκειται για μεμονωμένα φαινόμενα, αλλά για μια γενικευμένη πρακτική– δεν εκφράζουν δημόσια συμφέροντα, αλλά τα συγκεκριμένα ιδιωτικά συμφέροντα των μετεχόντων σε αυτά. Το δημόσιο περίβλημα απλώς διευκολύνει την προώθηση αυτών των συμφερόντων, αποκρύπτοντας το γεγονός ότι πρόκειται για παράλληλη δομή εξυπηρέτησης ειδικών συμφερόντων υπό τη σκέπη του κράτους, εκεί που θα περίμενε κανείς να κυριαρχεί το κοινό δημόσιο συμφέρον. Δεν είναι ακριβώς αμφισβήτηση του κράτους, όπως έχουν υποστηρίξει ορισμένοι ερευνητές (βλ. Παλιός/Κυριαζή 1999: 225), είναι αφεταρισμός του κράτους για την προώθηση ομαδικών μεν, όμως καθόλου κοινών

συμφερόντων. Η ειρωνεία είναι ότι η συγκεκριμένη ακύρωση και ιδιοποίηση του κράτους γίνεται από ανθρώπους που, σε επίπεδο ρητορικής, υπερασπίζονται το κρατικό πανεπιστήμιο και τον δημόσιο χαρακτήρα της Παιδείας. Πιο απλά, όπου στα ελληνικά πανεπιστήμια υπάρχουν και λειτουργούν οργανωμένα πελατειακά δίκτυα, το δίκτυο ταυτίζεται με το κράτος, έτσι ώστε να ισχύει απόλυτα η γνωστή φράση του Λουδοβίκου 'το κράτος είμαι εγώ'. Η οργάνωση δεν αμφισβητεί απλώς το κράτος, γίνεται η ίδια *de facto* κράτος και δρα εξ ονόματος του θεσμικού κράτους – το οποίο στην προκειμένη περίπτωση είναι 'κράτος-κορνίζα'. Σε αντίθεση με συμβατικές πρακτικές ρητής αμφισβήτησης του κράτους (διαμαρτυρίες, ανατροπές, ανυπακοή κ.α.), το δίκτυο υποκαθιστά το κράτος, δηλώνοντας την ίδια στιγμή ότι είναι προσηλωμένο στους θεσμούς. Με αυτή την έννοια η ανομία συνδέεται με μια έντονη φιλοθεσμική ρητορική προερχόμενη από τους κατόχους των θεσμικά προβλεπόμενων θέσεων, οι οποίοι όμως συστηματικά και με μέθοδο ερμηνεύουν και πραγματώνουν το ρόλο τους ανομικά. Σε αυτού του τύπου την ανομική συμπεριφορά η δραματουργική διάσταση –και μάλιστα συλλογική– είναι αναπόφευκτη. Ανάλογα με τη δυσκολία της κάθε φορά αποστολής και τις υποκριτικές ικανότητες των πρωταγωνιστών, προκύπτουν μικρές ή μεγάλες χαραμάδες ανάμεσα στο προσκήνιο και το παρασκήνιο μέσα από τις οποίες ο προσεκτικός παρατηρητής και κοινωνικός ερευνητής μπορεί να σκιαγραφήσει κάπως τη δομή και τη δραστηριότητα του παρασκηνίου –της *backstage activity*, όπως θα το έθετε ο Erving Goffman.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσα βιβλία

- Βαζίνου, Ε., Ανδριτσάκη, Α. (2005α). 'Πάει κατά... διαλόγου'. *Ελευθεροτυπία*, 22 Ιανουαρίου.
- Βαζίνου, Ε., Ανδριτσάκη, Α. (2005β). 'Προς αποχώρηση οι εκπαιδευτικοί'. *Ελευθεροτυπία*, 24 Ιανουαρίου.
- Γκότοβος, Α. Ε. (1983). 'Η ποιτική έρευνα στις επιστήμες της Αγωγής'. Στο: *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Τόμος ΙΔ, Ιωάννινα, σελ. 199-234.
- Γκότοβος, Α. Ε. (1988). *Απόκλιση και παρέμβαση στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σύγχρονη Εκπαίδευση.
- Γκότοβος, Α. Ε. (1990). *Παιδαγωγική αλληλεπίδραση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκότοβος, Α. Ε. (1996). *Καταλήψεις. Ανορθόδοξες μορφές μαθητικής διαμαρτυρίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δικαίου, Μ., Berkeley, D., επιμ., (2004). *Οργανισμοί. Ζητήματα έρευνας και ανάπτυξης στις σύγχρονες κοινωνίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ζαμπέτα, Ε. (1994). *Η εκπαιδευτική πολιτική στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Θεμέλιο.

- Καρακατσάνη, Δ. (2003). *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κάτσικας, Χ., Μάστορας, Ν. (2005). 'Αποφάσισαν πριν από τον διάλογο!'. *Τα Νέα*, 25 Ιανουαρίου.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2005). 'Αξιολόγηση πανεπιστημίων: ασφαλώς ναι, αλλά με ποιους όρους;', *Η Αυγή*, 7 Ιανουαρίου.
- Μάστορας, Ν. (2004). 'Αλλαγές και σοκ στην Παιδεία', *Τα Νέα*, 3 Δεκεμβρίου.
- Μπαγάκης, Γ., επιμ., (2001). *Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σχολείου*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Olson, M. (2003). *Εξουσία και ευημερία. Υπερβαίνοντας τις κομμουνιστικές και τις καπιταλιστικές δικτατορίες*. Πρόλογος-επιμέλεια: Ηλ. Κατσούλης. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παληός, Ζ. Κ., Κυριαζή, Ου. Α. (1999). 'Οι έλληνες πανεπιστημιακοί', *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 2/3, σελ. 197-233, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Πανούσης, Ι. (2003). 'Πρυτανεύων υπουργός;', *Τα Νέα*, 13 Μαΐου.
- Παπαδάκης, Ν., Ζιρπιάδου, Ε. (2004) 'Στα όρια της διαβούλευσης. Ανοικτή νομοπαρασκευαστική διαδικασία, οργάνωση συμφερόντων και εκπαιδευτική πολιτική στην Ανώτατη Εκπαίδευση: η περίπτωση της Ομάδας Εργασίας του 1980 (ομάδα Σταθόπουλου)', *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 13, σελ. 19-48, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα
- Παπακωνσταντίνου, Γ. (2003). *Προσφορά και ζήτηση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παπακωνσταντίνου, Π. (1993). *Εκπαιδευτικό έργο και αξιολόγηση στο σχολείο*. Αθήνα: Έκφραση.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (2004). 'Το Πανεπιστήμιο των αξιών: η πρόταση και η κληρονομιά του Wilhelm von Humboldt και η θέση της στον σύγχρονο κόσμο', *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 13, σελ. 1-17.
- Ρηγάτου, Ντ. (2002). *Περνάει και τα πανεπιστήμια εξετάσεις; Διασφάλιση ποιότητας στον ευρωπαϊκό χώρο της Ανώτατης Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ατραπός.
- Hirschman, A. O. (2002). *Αποχώρηση, Διαφωνία και Αφροσύνη. Αντιδράσεις στην παρακμή επιχειρήσεων, οργανώσεων και κρατών*. Πρόλογος-επιμέλεια: Ηλ. Κατσούλης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ξενόγλωσσα βιβλία

- Bourdieu, P. (1983). 'Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital'. Σε: Kreckel, R., επιμ., 'Soziale Ungleichheiten', *Soziale Welt, Sonderband 2*, Göttingen, σελ. 183-198.
- Friebertshäuser, B., Prengel, A., επιμ., (1997). *Handbuch Qualitative Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Weinheim und München: Juventa Verlag.
- Frohlich, G. (1994). 'Kapital, Habitus, Feld, Symbol. Grundbegriffe der Kulturtheorie bei Pierre Bourdieu'. Σε: Morth, I., Frohlich, G., επιμ., *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Frankfurt-New York: Campus, σελ. 31-54.
- Goffman, E. (1969). *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin.
- Lincoln, J. R., Galleberg, A. L. (1990). *Culture, Control and Commitment*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Schmidt, F., επιμ., (1997). *Methodische Probleme der empirischen Erziehungswissenschaft*. Hohengehren: Schneider Verlag.
- Silverman, D. (1970). *The Theory of Organizations. A Sociological Framework*. London: Heinemann.
- Stinchcombe, A. L. (1990). *Information and Organizations*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.